

חדש מהמכון התורני אור עזיון:

ספר האמונות והדעות מאת רבינו סעדיה גאון

הוא הספר השיטתי הראשון העוסק בפילוסופיה יהודית, ונחשב בין חמשת "עמודי המחשבה הישראלית", אותם ענקי עולם אשר הציבו את היסודות לאמונת ישראל בתקופה שאחר חתימת התלמוד.

פירושו החדש של הרב שלום כהן מאיר את העיניים בלימוד "האמונות והדעות". הוא מבאר את המושגים העמומים, מוליך את הלומד ביד בטוחה בנפתולי הדיון הפילוסופי העמוק, ומציג בפניו את דרכו הברורה של רס"ג בלשון בת ימינו.

פירוש חדש זה פותח את הספר בפניו של הלומד הצעיר, ומעלה עשרת מונים גם את לימודו של החוקר ותלמיד החכם.

298 **ספר האמונות והדעות**

בצור החלמיש כבר הגיע. "ויקשר שיתקה ענן מי יודע קיום, כאמרו¹² (ויאל ב. יד) מי יודע, ישוב ונחם, אשר ידע שהוא חוטא ישוב, פן אומר הנה אשר ידע יבין שזאת עולה וזאת יורדת.

2 "ויבין שהקדמתי אלה המאמרים, כאוי שאביא המאמר השביעי. ואמר, כי אשר התאמת כי הנפש ברוחה, בעבור מה שקדמתי מחדש כל נמצא, והפסד שיתקה דבר קדמון וזלתי הבורא, ומאמר הבורא (וכייה ב. א): ויצר¹³ רוח אדם בקרבו, אצל הבורא

12. כאשרו ד"ר כאמרו לשם. 13. ויצר ד"ר יוצר.

יח. עור יתכן, שהבונה כאן באמירה: "מי יודע" בפסוק, היא קביעה מוחלטת, כמו בכתוב (ויאל ב. יד) "מי יודע ישוב וניחם", שם הנביא יואל מנחה את מי שיודע שהוא חוטא לשוב בתשובה, לפני שה' מביא את היום הגדול והשופט העולם. כך גם כאן שלמה אומר: "מי יודע רוח בני אדם...", כלומר מי שיודע יבין, כי נפש האדם עליונה ועולה למעלה, ואילו של הבהמה היא תחתונה ולכן היא יורדת למטה.

ג. גדולתה של הנפש

יט. לאחר שהבאנו ש שיטות במהותה של הנפש והקשנו עליהן, נסביר את השיטה השביעית, שיטת התורה. הנפש היא בריאה מחדשת, ואין היא קדומה, כמו שכבר הזכרנו שרק הבורא קדמו, וכל הנמצא בעולם נברא מחדש, וכדברי הפסוק (וכייה ב. א): "יוצר רוח אדם בקרבו", הבורא בורא את נפש האדם כאשר מושלמת בריאתו, כמו שנאמר בפסוק: "בקרבו", כלומר כשגופו מושלם נבראת הנפש. גם מהדרך בה נשבע אבותינו (וימתה לז. טז): "יחי ה' אשר עשה לנו את הנפש הזאת", מוכח שהנשמה נבראת ולא קדומה.

נשמת האדם — הרחבה

זויער ה' אלקים את האדם... ויפח באפיו נשמת חיים, ויחד האדם לנפש חיה" (ביאישת ב. 4). אומר על כך הרשב"ן (ירושלמי) "ירמונו לנו הכותב הזה מעלת הנפש יסודה וסודה, כי הזכיר בה שם מלא, ואמר כי הוא נפח באפיו נשמת חיים, להודיע כי לא באה בו מן הוסידות כאשר רמז בנפש החנוכה, גם לא בהשתלשלות מן השכלים הגדולים, אבל הוא רוח השם הגדול, שרע דעת ותבונה, כי הנפח באפיו אחר מנשמתו יתן בו, וזהו שנאמר (אנוכי ב. 2) וינשמת שרתי תבינים", כלומר הנשמה היא חלק אלוה ממעל, אצלה מיוצר האדם שנפח באפיו נשמת חיים.

האפיו נשמת חיים, ומלברת יש לו גם נפש רוחנית, ובה הוא שונה מן בעלי החיים. השם "נפש" משותף לשתי הנשמות, אך זה רק שיתוף השם, ומסוף הרמב"ם, שיש הבדל בין הנפש הטבעית והנפש הרוחנית. הטבעית מחוברת לגוף, וכאשר הגוף אובדת בו היא, ואילו הרוחנית היא מנת ה', והיא נשארת לעלמים, כמו שאמר שלמה (קהלת ב. 21) "ישועה הנפח על הארץ כשהיה הרוח חזק ואל האלים אשר נגהו".

המור"ל נצח השואל. פרק ל"ב. כתב: האדם מורכב משלושה דברים: א. הגוף — החומר. ב. נפש — כמו של הבהמות. ג. השכל הגדול שבעולם העליון, ולכן הוא זה שמסוגל לקשר בין הטבעיות.

אותיות גדולות ומאירות עיניים

חלוקה לפיסקאות לפי העניין

שינויי נוסחאות

הקדמות, תוספות, הרחבות והוגמאות להבהרת דברי הרס"ג

הטקסט כולו מנוקד בדייקנות

הנוסח על פי תרגום רבי יהודה אבן תיבון זצ"ל

פירוש מלא וברור בלשון ימינו, מילולית ועניינית, פיסקה אחר פיסקה

הרחבה למושגים, שהזכרו ברס"ג, בעזרת מקורות נוספים מדברי חז"ל, ראשונים ואחרונים

ספר

האמונות והדעות

בנוסח מתוקן עפ"י דפוס ראשון (קושטא שכ"ב),
מוגה ומנוקד

לרבינו **סעדיה ב"ר יוסף הפיומי זצ"ל**
המכונה **רבי סעדיה גאון**

תרגם מערבית לעברית:
ה"ר **יהודה אבן תיבון זצ"ל**

וכעת במהדורה חדשה
עם ביאור מקיף פיסקה אחר פיסקה
מבואות, הרחבות ועוד הוספות רבות ומועילות
מאת: הרב **שלום (שלומי) כהן**

אור עציון ספרי איכות תורניים
המכון התורני ע"ש ר' יצחק וחנה סטרולוביץ'

הַקְדָּמָה

א אָמַר יְהוּדָה בֶּן שָׁאוּל, פָּתַח מִחֲבָרוֹ וְאָמַר: בְּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר לוֹ יָאוֹת עֵין הָאֱמֶת הַבְּרוּרָה, הַמְאֲמֶת לַמְדַּבְּרִים מְצִיאוֹת נַפְשׁוֹתֵם אֱמֶת בְּרוּרָה, וּמְצָאוֹ בָּהּ מוֹחְשֵׁיהֶם מְצִיאָה בְּרוּרָה, וַיֵּדְעוּ בָּהּ יְדִיעוֹתֵם יְדִיעַת צְדָק, נִסְתַּלְקוּ בָּהּ מֵעֲלֵיהֶם הַשְּׁבוּשִׁים, וְסָרוּ עִמָּה הַסְּפָקוֹת, וְנִצְלְלוּ לָהֶם הַרְאִיּוֹת, וְהִזְדַּכּוּ לָהֶם הַמוֹפְתִים, וַיִּשְׁתַּבַּח עַל כָּל סִפּוֹר נִעְלָה לַתְּהֵלָה.

ב בְּאַחַר מַה שִּׁפְתַּחְנוּ בּוֹ מִתְהַלֵּת אֱלֹהֵינוּ וּשְׁבָחוּ בְּמֵאֲמַר קֶצֶר, אֲנִי מִקְדִּים לְסַפֵּר הַזֶּה אֲשֶׁר כּוֹנְנִי לְחַבְרוֹ, הוֹדַעַת סִבַּת נְפִילַת הַסְּפָקוֹת לְבְנֵי אָדָם בְּדְרוּשֵׁיהֶם וְאוֹפְנֵי הַסְּרָתָם, עַד שֶׁתִּשְׁלַם הַגְּעָתָם אֶל הַדְּרוּשׁ וַיִּשְׁלַט¹ קֶצֶתָם עַל קֶצֶתָם, עַד אֲשֶׁר קִיְמוּ אוֹתוֹ אֱמֶתוֹת כְּפִי מִחֲשֻׁבְתָּם וּסְבָרְתָם. וּבְאֱלֹהִים אֶעֱזֹר לְגִלוֹתָם מֵעֲלֵי עַד אֲשֶׁר יִשְׁלַם לִי מַה שֶּׁאֲגִיעַ בּוֹ אֶל עֲבוֹדָתוֹ, כְּאֲשֶׁר שָׁאֵל אוֹתוֹ חֲסִיד² בְּאֲמָרוֹ (תְּהִלִּים קִיט, יח): גַּל עֵינַי וְאֲבִיטָה נִפְלְאוֹת מִתּוֹרָתְךָ.

1. וישלט: ד"ר ושלוט. 2. חסיד: ד"ר חסידו.

א פתיחת הספר

א. רבנו פותח בדברי שבח לקדוש ברוך הוא. אין דבר בעולם שהוא אמת מוחלטת חוץ מאשר הקדוש ברוך הוא בעצמו, אולם בטובו הגדול הוא נתן לנו, בני האדם, יכולת לדעת על ידי השכל מהי האמת ומהו השקר. על ידו יכולים בני האדם להבחין בין חושיהם השונים ולהגיע לידיעות אמיתיות על העולם, ואז נעלמים כל הספקות והשאלות על הקורה בעולם. בתשובה לשאלה מה הפסיד האדם הראשון לאחר שאכל מעץ הדעת, שהרי נראה שהוא הרוויח מן החטא את ידיעת הטוב והרע, כותב הרמב"ם (מורה נבוכים חלק א פרק ב) ובעקבותיו גם אחרים, שלפני החטא ידע האדם הראשון להבחין בין האמת והשקר ולא היו לו ספקות כמו שיש לנו, ולאחר החטא נכנס בו יצר הרע, נעלמה ממנו יכולת הידיעה של האמת האבסולוטית, ומונחי האמת והשקר שלו נהיו מונחים יחסיים. רבי חיים מוולוז'ין (נפש החיים שער א פרק ו) מסביר שלפני החטא היצר הרע היה מחוץ לאדם, וזה היה הנחש, אולם לאחר החטא יצר הרע נכנס לתוך האדם.

ב גורמי הספקות והטעויות

ב. תחילה מעוניין רבנו למנות את גורמי הספקות והטעויות המצויים בקרב בני האדם, כדי להסביר מדוע אנשים לא רואים את האמת וטועים אחר הבלים, ובגלל הטעויות הללו הם טועים בשאלות הבסיסיות של החיים ומנווטים את חייהם על פי מסקנותיהם המוטעות. על כן ברצונו ללמד איך אפשר להימנע מאותן הטעויות וכך יגיעו בני האדם אל האמת שאותה הם חפשו תמיד, כפי שבקש דוד המלך (תהלים קיט, יח): "גל עיני ואביטתה נפלאות מתורתך". רבנו בפירושו לתהלים שם מסביר פסוק זה כך: "הסר את מסך הסכלות והטמטום מעל עיני ליבי ובכך אוכל להגיע אל האמת".

יורצוני לשום את זה עם דברי הספר בלו מאמר קרוב ולא רחוק, מהדברים הקלים ולא הקשים, משרשי הראיות והטעם ולא מסעפותם, לבעבור יקרב דרכו ויקל טרחו וישר למודו ויגיע בו מבקשו אל הצדק והאמת, כמו שאמר החכם על החכמה כשהיא קרובה (משלי ב, ט): אז תבין צדק ומשפט ומישרים כל מעגל טוב.

ואודיע תחלה סבת נפילת הספקות לבני אדם. ואמר כי המשפלות מפני שהיו יסודותם מושגים על המוחשים, והיו הדברים המשגים בחוש נופלים בהם הספקות באחד משני סבות: וזה אם מפני קצרה³ ידיעת הדורש בדרושו, או מפני שהוא מקל על עצמו ומניח העיון וההשתכלות, באדם שמבקש את ראובן, ונסתפק לו באחד משני דברים, אם בעבור שאין יודע אותו, ואפשר שיהיה לפניו ולא יכירנו או שיהיה זולתו ויחשב שהוא הוא, או מפני שהוא מקל על עצמו ומבקש אותו בקלות ורפיון לב. ובעבור זה לא יתברר לו גם כן הדברים המשפלים, יפל בהם הספק לאחד משתי סבות האל: אם מפני שמבקש המדע השכלי אינו יודע אופני הראיות, ומשים הראיה לא ראיה, ומשים גם כן מה שאיננה ראיה ראיה. או שהוא יודע דרך העיון, אף הוא מקל על עצמו וממהר לגזר על הידוע קדם השלמת מלאכת העיון בו. וכל שכן אם יתקצו באדם שני הדברים יחד, רצוני לומר שלא יהיה בקי במלאכת העיון ועם זה איננו ממתין עד שישלים מה שהוא נודע ממנה כמשפט, ויהיה רחוק מבקשתו אז

3. קצר: ד"ר חסר.

ג. ספר זה יהיה כתוב בשפה פשוטה על מנת לקרב את הדברים אל אנשים רגילים, והוא יעסוק בכללים ולא בפרטים, כדי שהלומד יגיע אל הצדק והאמת, ולאחר שהדברים יהיו פשוטים וקרובים יתקיים הפסוק (משלי ב, ט): "אז תבין צדק ומשפט ומישרים כל מעגל טוב".

ד. טעויותיהם של בני האדם נובעות משתי בעיות: א. האדם אינו יודע מה הוא מחפש. ב. אפילו כאשר הוא יודע מה הוא מחפש, אם הוא מתעצל בחקירת הדבר, הוא לא מגיע לתכלית החקירה ובא לכדי טעות. למשל, המחפש אדם ששמו ראובן, יכול לטעות בזיהוי שלו בשני אופנים: א. כאשר הוא אינו מכיר את ראובן, מבחינתו כל אדם יכול להיות ראובן, וגם אם ראובן יהיה לפניו מן הסתם הוא לא יזהה אותו. ב. כאשר המחפש מכיר את ראובן אך הוא מזלזל בחיפוש אחריו, הוא לא יגיע אליו אף פעם.

ה. גם אדם החוקר בדברים שכליים יכול לטעות בשני האופנים לעיל: א. כאשר האדם אינו יודע את דרכי ההוכחה, הוא מחליט שדבר שקרי הוא הוכחה טובה, ואת ההוכחה האמיתית הוא שולל וחושב שאינה אלא שקר. ב. כאשר אדם יודע איך להוכיח כראוי ואיזה הוכחות הן הוכחות טובות, אך מזלזל בעניין ומפסיק לחקור באמצע החקירה, הוא מגיע למסקנה מוטעית וחושב שמיצה את החקירה עד תום.

ו. כל שכן כאשר שתי הלקויות הללו משולבות באדם אחד — הוא אינו בקי במלאכת העיון, ובנוסף לכך הוא גם מפסיק את העיון באמצע ואינו ממצה את בירור השאלה בכל כוחותיו, פשוט שהוא יתייאש מן הבירור ויהיה רחוק מלהשיג את מבוקשו. על אדם

בְּעֵינַי יָאוּשׁ. וְאָמַר הַחֶכֶם בְּרֵאשׁוֹנִים מִן הַנִּזְכָּרִים (נחמיה י, כט): יוֹדַע מִבֵּין, וּבְאֲחֵרוֹנִים מֵהֶם (תהלים פב, ה): לֹא יָדְעוּ וְלֹא יָבִינוּ. וְכָל שֶׁפֶן אִם יִצְטָרֵף אֶל שְׁנֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דְבַר שְׁלִישִׁי, וְהוּא שִׁיהִיהַ הַמִּבְקֵשׁ לֹא יָדַע מַה יִּבְקֹשׁ, כִּי אִזּוֹ יִהְיֶה יוֹתֵר רְחוּק מִן הַדְּבָר, עַד שִׁיקְרָה לּוֹ הָאֱמֶת אוֹ יִמְצָאֶהוּ וְלֹא יִרְגִישׁ בּוֹ. וְהוּא כְּמִי שְׁאִינוּ בְּקִי בְּמִלְאכַת הַמְשָׁקֵל וְלֹא דְמוּת הַמְּאֻזְנִים וְהָאֲבָנִים, וְלֹא כְּמֵה זֻזִים יֵשׁ לוֹ אֵצֶל הַמְּחִיב לוֹ אֶפְלוּ הִיְהִי הַמְּחִיב לוֹ פּוֹרְעוֹ מִשְׁלֵם, לֹא הִיְהִי מִתְבָּרֵר לוֹ שֶׁפָּרְעוּ מֵה שִׁהִיָּה חֵיב לוֹ, וְאִם יִקַּח מִמֶּנּוּ פְּחוֹת מִמֶּה שֶׁהוּא חֵיב לוֹ, הוּא חוֹשֵׁב שֶׁהוֹנָה אוֹתוֹ. ⁴ וְיִכְמֹו שִׁיהִיָּה זֶה הָעֵינָן בְּשָׁנִים הַתּוֹבֵעַ אַחַד מֵהֶם אֶת חֲבֵרוֹ, כֵּן עֵינָן הַדּוֹרֵשׁ לְשָׁקֵל לְעֲצָמוֹ וְאִינְנוּ יוֹדַע כְּלֵי הַשְּׁקִילָה וְלֹא הַכְּמוֹת הַשְּׁקוּלָה. ⁵ וּמִשְׁלוֹ עוֹד בְּמִי שֶׁהוּא מְקַבֵּל מִמּוֹן לְעֲצָמוֹ אוֹ לְזוּלָתוֹ בְּרִצּוֹי עֲצָמוֹ, וְהוּא אִינוּ בְּקִי בְּמִלְאכַת הַרְצוֹי, וְיִקַּח פְּעָמִים רַבּוֹת הַמְּעוֹת הַרְעוֹת וְיִנְיַח

4. הענין: ד"ר זה ענין.

הַלּוּקָה בַּלְקוֹת הַרְאִשׁוֹנָה — שְׁאִינוּ יוֹדַע אִיךָ לַחְקוֹר, אִמַר נַחְמִיָּה (י, כט): "כֹּל יוֹדַע מִבֵּין" וְאִילוֹ אָדָם שְׁאִינוּ יוֹדַע — אִינוּ מִבֵּין, וְעַל אָדָם שְׁאִינוּ יוֹדַע לַחְקוֹר וְגַם מִתְעַצֵּל בַּחְקִירָתוֹ נֹאמַר בַּסֵּפֶר תְּהִלִּים (פב, ה): "לֹא יָדְעוּ וְלֹא יָבִינוּ". הַטְּעוּיוֹת מִתְגַּבְּרוֹת כֹּאשֶׁר בְּנוֹסֵף לַשְּׁתֵי הַלְּקוּיוֹת הָאָדָם אִינוּ יוֹדַע מַה הוּא מִבְּקֵשׁ, וְאִזּוֹ אֶפִּילוֹ אִם בְּמִקְרָה תִּגִּיעַ לִידוֹ הַתְּשׁוּבָה, הוּא לֹא יִשִּׁים לֵב לּוֹ וְלֹא יָדַע שְׁזוֹ הַתְּשׁוּבָה שֶׁהוּא מַחְפֵּשׁ. אִם כֵּן יֵשׁ שְׁלוּשָׁה סוּגֵי דְבָרִים הַמְּבִיאִים אֶת הָאָדָם לְכַלֵּל טְעוּת: א. אִי יִדְעֵת דְּרַכֵּי הַהוֹכַחָה. ב. זְלוּל בַּחְקִירָה. ג. אִי יִדְעֵת הַמִּבְקֵשׁ אֶת מִבְּקֵשׁוֹ.

ז. בְּכַדֵּי לַהֲבִין אֶת הָעֵינָיִן מִבִּיא רַבְּנוּ מִשֵּׁל — מוֹכֵר בַּחֲנוּת חֵיב לַדְּעַת כְּמֵה דְּבָרִים בְּסִיטִיִּים עַל מִנַּת שְׁלֹא יִרְמוּ אוֹתוֹ: א. מִלְּאכַת הַשְּׁקִילָה — אִיךָ מִשְׁתַּמְשִׁים בְּמִשְׁקוּלָת. ב. צוּרַת הַמְּאֻזְנִיִּים וְהַמִּשְׁקוּלָת. ג. כְּמֵה דִּינָרִים הַקּוֹנָה חֵיב לוֹ. אִם אָדָם אִינוּ יוֹדַע אֶת כָּל הַנִּתּוּנִים הַלּוֹ, גַּם אִם הַקּוֹנָה יִבּוֹא וְיִשְׁלֵם לוֹ אֶת כָּל הַחֹב, הוּא יַחֲשׁוּב שֶׁהַקּוֹנָה הוֹנָה אוֹתוֹ וְלֹא שִׁילֵם לוֹ אֶת כָּל הַתְּשׁוּלָה. גַּם הַקּוֹנָה צָרִיךְ לַדְּעַת כְּמֵה הַמוֹכֵר צָרִיךְ לַהֲחֹזֵר לוֹ, כְּדִי שֶׁאִם הַמוֹכֵר יַחֲזִיר לוֹ פְּחוֹת, הוּא יָדַע שֶׁהַמוֹכֵר רִימָה אוֹתוֹ.

ח. אוֹתָהּ בְּעִיָּה קִיִּימַת גַּם אֵצֶל אָדָם הַרוּצָה לְשָׁקוּל לְעֲצָמוֹ דְּבַר כָּל שֶׁהוּא, אִם הוּא אִינוּ מַכִּיר אֶת כְּלֵי הַשְּׁקִילָה וְלֹא אֶת הַכְּמוֹת שֶׁצָּרִיךְ לְשָׁקוּל — פְּשׁוּט שֶׁהוּא יִטְעָה כָּל הַזְּמָן בַּשְּׁקִילָה, וְאִם אַחַר כֵּךְ הוּא יִרְצֶה לְמַכּוֹר לְאַחֲרִים אֶת הַסְּחוּרָה שְׁלוֹ הוּא יִפְסִיד הַרְבֵּה כֶּסֶף. כֵּךְ גַּם אָדָם הַרוּצָה לְעִיִּין בְּדְּבָרִים מוֹרְכָבִים, הוּא צָרִיךְ לַהֲיֹוֹת רִצְיָנִי וְלַדְּעַת מַה בְּדִיּוּק הוּא רוּצָה לַחְקוֹר וְלֹא לְעַצּוֹר בְּאַמְצַע הַחְקִירָה וְלַחֲשׁוּב שֶׁהִיא הַסְּתִימָה.

ט. רַבְּנוּ מִבִּיא מִשֵּׁל נוֹסֵף — אָדָם הַמְּחַלֵּף מִטְּבַעוֹת, וְאִינוּ בְּקִי בְּמִלְּאכָה זֹו — הוּא אִינוּ יוֹדַע אֶת שַׁעַר הַחֲלִיפִין, וְלֹא אֶת הַמִּטְּבַעוֹת הַשּׁוֹנִים שִׁישׁ בְּשׁוּק, בְּרוּר שֶׁהוּא יִטְעָה הַרְבֵּה פְּעָמִים וְיִקַּח פְּחוֹת כֶּסֶף מִמֶּה שֶׁהִיָּה צָרִיךְ לְקַבֵּל. כֵּךְ יִקְרָה גַּם לְאָדָם הַמַּכִּיר אֶת מִלְּאכַת הַחֲלִיפִין אִךְ הוּא לֹא מְרוּכָז וּמוֹזְלוֹל בַּהַחֲלָפַת הַכְּסָפִים — הוּא לֹא יִשִּׁים לֵב לְסוּגֵי הַמִּטְּבַעוֹת וְיִכּוֹל לַהֲיֹוֹת שִׁיתָנוּ לוֹ מִטְּבַעוֹת מְזוּיָפִים אוֹ מִטְּבַעוֹת שֶׁפָּגַת תִּקְפָּם.

הטובות. וכן אם יהיה בקי במלאכה אם לא⁵ יסתכל בטוב. 'וכבר דמה הפתוב רצוי דברי הצדק ברצוי הממון באמרו (משלי י, ב): כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כמעט. ושם אשר ידיעתם במלאכת הרצוי מעטה או סבלם מעט רשעים, מפני שהם חומסים האמת, כאשר אמר (שם): לב רשעים כמעט. ושם המרצים צדיקים בעבור סבלם וידיעתם, בהקדמתו: כסף נבחר לשון צדיק. "ואין החכמים משבחים והספקות מסתלקות מעליהם, כי אם בסבלם על ידיעת תכלית חלקי המלאכה אחר ידיעתם אותה, כמו שאמר החכם (איוב לב, יא): הן הוחלתי לדבריהם אִזִּין עד תבונתיכם עד תחקרון מלין, ואמר (דוד) הצדיק האחר (תהלים קיט, מג): ואל תצל מפי דבר אמת עד מאד.

"ואשר הביאני אל הדבר הזה הוא מה שראיתי רבים מבני אדם באמונתם ודעותם, מהם מי שהגיע אל האמת והוא יודע אותה ושמה בה, וכן אמר הנביא (ירמיה טו, טז): נמצאו דבריה ואכלם ויהי דברך לי לששון ולשמחת לבבי, "וימהם מי שהגיע אל האמת והוא מסתפק בה ואיננה מתאמתת אצלו ולא מחזיק בה, וכן אמר הפתוב

5. אם לא: ד"ר ולא.

י. ההשוואה בין אמירת דברים נכונים להעברת כסף מאדם לחברו מופיעה בתנ"ך — "כסף רשע לשון צדיק, לב רשע כמעט" (משלי י, ב). רבנו שם מפרש את הפסוק: "הצדיק — ליבו בטוח בדבריו שהם מדויקים ככסף צרוף, שנאמר: 'אמרות ה' אמרות צרופות', ואף כמזוקק ביותר ככתוב: 'צרופה אמרתך מאוד', אבל אצל הרשע ליבו קטן מפני שהוא יודע מצבו שהוא מועל ועושק". שלמה המלך דימה אנשים שאינם מבינים מספיק בחליפין או אנשים המחליפים כסף בפזיזות לרשעים, מפני שהם משנים הרבה פעמים את האמת, ככתוב: "לב רשעים כמעט", ואילו את האנשים הבקיאים במקצועם וחוקרים דברים עד הסוף דימה לצדיקים, מפני שהם עושים דברים על פי שיקול דעת וסבלנות, ככתוב: "כסף נבחר לשון צדיק".

יא. החכמים משתבחים בזה שאין להם ספקות ושאלות בגלל שהם מכירים את המלאכה בה הם עוסקים ויש להם סבלנות בחקירתם, וכמו שכתוב באיוב (לב, יא): "הן הוחלתי לדבריהם, אִזִּין עד תבונותיכם, עד תחקרון מלין" — אליהוא משתבח בכך שהוא שמע את הדברים עד הסוף והגבי עליהם רק לאחר שהבין אותם כראוי. וכן ביקש דוד מה' להגיע אל האמת ואמר (תהלים קיט, מג): "ואל תצל מפי דבר אמת עד מאוד".

יב. רבנו רואה לנכון להרחיב את הדיבור על נושא זה מפני שהוא רואה אנשים הנמצאים במצבים שונים: ישנם אנשים שהגיעו כבר אל האמת ואין להם ספקות ומשום כך הם מרגישים שהגיעו אל התכלית והשלמות הנפשית, כפי שאמר ירמיה הנביא (טו, טז): "נמצאו דבריה ואוכלם, ויהיו דבריה לי לששון ולשמחת ליבי".

יג. ישנם אחרים שהגיעו כבר אל האמת אך עדיין יש להם ספקות, ולכן הם זונחים את דעותיהם, ועליהם אמר הנביא הושע (ח, יב): "אכתב לו רבי תורת, כמו זר נחשבו", ופרוש

(הושע ח, יב): אֶכְתָּב לוֹ רַבֵּי תוֹרָתִי כְּמוֹ זֶר נִחְשָׁבוּ. "וּמָהֶם מִי שֶׁלֹּא הִתְאַמֵּת אֶצְלוֹ וּמְחֻזֵּק בָּהֶּ, וְהוּא אוֹמֵר הִשְׁקֵר וְחֹשֵׁב שֶׁהוּא אִמְתָּ, וְהוּא מְחֻזֵּק בְּשׂוֹא וּמְנִיחַ הַשְׂוֹא, וְעָלְיוֹ נֶאֱמַר (איוב טו, לא): אֵל יֵאֱמָן בְּשׂוֹ נִתְעָה כִּי שׂוֹא תִהְיֶה תְּמוֹרָתוֹ. ^{טו}וּמָהֶם מִי שֶׁמְנַהֵג אֶת עַצְמוֹ בְּדַעַת מִן הַדַּעוֹת זְמַן, וְאַחַר כֵּךְ מֵאֲסוֹ בְּעֵבֹר דְּבַר שְׂרָאָה בּוֹ, וְהַעֲתִיק מִמֶּנּוּ אֶל דַּעַת אַחֲרַת אַחַר זְמַן⁷, וּמֵאֲסוֹ בְּעֵבֹר דְּבַר שְׂהִיָּה מְגַנֵּה בְּעֵינָיו בּוֹ, וְאַחַר כֵּךְ הַעֲתִיק מִמֶּנּוּ אֶל דַּעַת אַחַת אַחַר זְמַן⁸, וְעֻזְבוֹ בְּעֵבֹר עֲגִין שְׂהַפְסִיד אוֹתוֹ בְּעֵינָיו, וְזֶה בְּהִתְהַפְּכוֹת כָּל יָמָיו. ^{טו}וּמִשְׁלוֹ בְּמִי שְׂרוּצָה לְלַכֵּת אֶל עִיר וְלֹא יָדַע הַדְּרָךְ אֵלֶיָּה, וְהוּא הוֹלֵךְ פְּרָסָה וְאַחַר כֵּךְ נִבְוֶה בַּדְּרָךְ וְיָשׁוּב וְיֵלֵךְ בַּדְּרָךְ אַחֲרַת פְּרָסָה, וְיִהְיֶה נִבְוֶה בָּהּ וְיָשׁוּב, וְכֵן בְּשְׂלִישִׁית וּבְרַבִּיעִית. וְכֵן אָמַר הַכְּתוּב (קהלת י, טו): עֲמַל הַכְּסִיל תִּיגָעֵנוּ כִּי לֹא יָדַע לְלַכֵּת אֶל עִיר.

"וְכֹאֲשֶׁר עָמַדְתִּי עַל הַשְּׂרָשִׁים הָאֵלֶּה וְרַע סַעְפוֹתֶם, כָּאֵב לְבִי עַל מִינֵי מִן הַמְּדַבְּרִים וְהַתְּעוֹרָרָה נַפְשִׁי לְעַמְּנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, מִמָּה שְׂרָאִיתִי בְּזַמְנֵי מַרְבִּים מִן הַמְּדַבְּרִים

6. התאמת: ל מתאמת. 7. אחר זמן: ד"ר חסר. 8. אחר זמן: ד"ר חסר.

הפסוק הוא (ע"פ הרד"ק ומצודת דוד) שדה' שולח לישראל נביאים על מנת לכוון אותם, אך דברי הנביאים נראים לישראל כדברים זרים ועל כן הם לא מקיימים את שדה' מצווה. יד. אנשים אחרים מאמינים שהשקר הוא האמת ולכן הם עוזבים את דרך האמת, ועליהם נאמר באיוב (טו, לא): "אל יאמין בשו נתעה, כי שוא תהיה תמורתו". רבנו שם מפרש פסוק זה כך: "אין פירושו שוא ובטל לפי שהיא בלי א', אלא פירושו דבר הישר, נגזר ממה שנאמר (משלי כו, ד): 'פן תשוה לו גם אתה', וכל חפצריך לא ישו ביה' (שם ח, יא), ונאמר עוד: 'ואשת מדינים נשתוה' (שם כו, טו), אמר כי התועה לא יאמין באמת ובישר, אלא יאמין בשוא ועושהו במקום האמת ומקבלו, ולפיכך נכתב בשו בלי א'".

טו. ויש כאלה שאין להם דרך מסוימת, אלא הולכים בדרך אחת זמן מסוים, ודוחים אותה משום שהם מוצאים בה סתירה כלשהיא, ופונים לדרך אחרת, וגם בה הם אינם מתמידים משום שגם בה הם מוצאים משהו מוזר, ואז הם עוברים לאחרת וגם אותה עוזבים מפני שהם רואים בה משהו שאינו מוצא בעיניהם חן. הם כל הזמן מחליפים את אמונתם ולא מאמצים לעצמם שום אמונה רצינית למשך חייהם.

טז. אותם אנשים דומים לאדם שרוצה ללכת לעיר מסוימת אך הוא לא מכיר את הדרך, לכן הוא הולך פרסה בדרך אחת וחוזר, ומנסה דרך אחרת וגם היא לא מתאימה, ואז הוא חוזר והולך בדרך אחרת. ועל אנשים כאלה אומר קהלת (י, טו): "עמל הכסיל תיגענו, אשר לא ידע ללכת אל עיר", וכך מפרש רבנו את הפסוק בפירושו השני שם — הכסיל מתיגע כאדם שלא יודע היכן נמצאת העיר.

יז. רבנו מוצא בעם ישראל את כל הסוגים של האנשים שהוא מנה לפני כן — ישנם אנשים שהאמונה שלהם אינה צרופה, ואחרים המתגאים בדעות מוטעות, יש שמחזיקים בידם

ספר האמונות והדעות

המאמינים, אמונתם בלתי זכה ודעותם אינם ברורים, והרבה מהמכחישים מתגדלים בהפסד ומתפארים על אנשי האמת והם התועים.

וראיתי בני אדם כאלו טבעו בימי הספקות, וכבר כסו אותם מימי השבושים, ואין צולל שיעלה אותם ממעמקיהם ולא שוחה שיחזיק בידם ומשם. "והיה אצלי ממה שלמדני אלהי מה שאוכל לסמך אותם בו, וביבלתי ממה שחננני מה שאשימהו להם למסעד. וראיתי כי הועילם בו חובה עלי והישרים אליו מן הדין עלי, וכמו שאמר הנביא (ישעיהו נ, ד): ה' אלהים נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר. "ווגם מה שאני מתודה בקצור חכמתי שאיננה תמימה, ובחסר ידיעתי שאיננה שלמה, ואינני חכם מפל בני דורי, אך כפי יבלתי והשגת שכלי, וכמו שאמר הנביא (דניאל ב, ל): ואנה לא בחכמה דאיתי בי מפל חייא וגומר. ועם זה אינני מתיאש שיצליחני אלהי ויצילני ויחנני במה שידע מכוונתי ומצפוני במה שבקשתי לא כפי פעלי ויבלתי, וכמו שאמר חסידו (דברי הימים א כט, יז): ידעתי אלהי כי אתה בחן לבב ומישרים תרצה.

ואני משביע באלהים בורא הכל, כל חכם לב שיעין בספר הזה, ויראה בו שום טעות שיתקנה, או מלה מספקת שישבנה אל הישרה, ואל יעכבהו מזה ענין שאין הספר

דעות שקריות וחושבים שהאמת נמצאת איתם, ויהודים אחרים מלאים בספקות ואין מיעזור להם לפתור את אותם הספקות. על כן רבנו החליט לכתוב את הספר הזה.

ית. כפי שהובא בהקדמה, כבר מגיל צעיר חש רבנו אחריות כלפי עם ישראל ולכן כתב את הספר 'אגרון' — ספר דקדוק על השפה העברית שעל ידו יוכלו בני ישראל לדעת איך לדבר בצורה נכונה. כך פועל רבנו גם בספר הזה — הוא רוצה לתת לאנשים תשובות בנוגע לשאלות האמוניות שלהם. ישעיהו (נ, ד) אומר: "ה' אלקים נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר, יעיר בבקר בבקר יעיר לי און לשמוע כלמודים" — ישעיהו הנביא אומר שה' נתן לו את הכשרון לחזק ולעודד את העם שיצא לגלות, ולכן הוא מזדרז בכל בוקר לשמוע את דברי הנבואה ולהעביר אותם לעם בכדי לעודד אותו. גם רבנו מרגיש שה' נתן לו כוח לעזור לאחרים ולכן מוטלת עליו החובה לעשות זאת.

יט. רבנו אומר בענותנותו שהוא יודע שאין לו יכולת גדולה יותר מכל אנשי הדור והוא מכיר את הגבלת חכמתו, אבל בכל זאת הוא רוצה לעזור לבני דורו בנושאי האמונה כפי יכולתו והשגת שכלו, וכמו שכתוב בדניאל (ב, ל): "ואנא לא בחכמה די איתי בי מן כל חייא רזא דנא גלי לי, להן על דברת די פשרא למלכא יהודעון ורעיוני לבבך תנדע" — דניאל אומר שהוא יודע את פתרון החלום לא בזכות החכמה שיש בו, אלא משום שמן השמים רצו שהמלך נבוכדנצר ידע את פתרון החלום שחלם. משום כך מבקש רבנו מאת ה' שינחה ויחונן אותו על מנת שהוא יוכל להצליח להשיג את מטרתו, וכפי שאומר דוד (דברי הימים א כט, יז): "וידעתי אלהי כי אתה בחן לב ומישרים תרצה, אני ביושר לבבי התנדבתי כל אלה...".

כ. רבנו מבקש שכל אחד שמצא איזו שהיא טעות בספר, יתקן אותה ולא יחשוש, וכן אדם שמסתפק איך לפרש איזו שהיא מילה יפרש אותה לפי הפירוש המתאים ביותר, ולא

שְׁלוֹ, אוֹ שְׁאֵנִי הַקְדַּמְתִּיו לְגִלּוֹת מַה שְּׁלֹא נִדְדַמְנָן לוֹ. כִּי לַחֲכָמִים חֲמֵלָה עַל הַחֲכָמָה, וְהֵם מוֹצִיאִים לָהּ חֲנִינָה, פְּחִינֵי אֲנָשֵׁי הַקְרָבָה. וְכֹאֲשֶׁר אָמַר (משלי ז, ד): אָמַר לַחֲכָמָה אַחֲתִי אֵת. אֵף עַל פִּי שְׁהִכְסִילִים חוֹמְלִים עַל סִכְלוֹתֵם וְאִינֶם מְנִיחִים אוֹתָהּ, כְּמוֹ שְׁאָמַר (איוב כ, ג): יִחַמַל עֲלֶיהָ וְלֹא יַעֲזֹבָהּ.

כִּי וְאֲחֵרֵי כֵן אֲשַׁבֵּיעַ עַל כָּל מִבְקֵשׁ חֲכָמָה שְׁמַעֲיָן בּוֹ, בְּשֵׁם הַבּוֹרָא יִתְבָּרַךְ, שְׂיִכּוֹן אֵת לְבוֹ בְּעַת שְׂיִקְרָאָהּ וְיִכּוֹן בּוֹ כּוֹנְנִי וְיַעֲזֹב הַתּוֹאֲנָה וְהָעֲרֹבֹב, עַד שֶׁתִּשְׁלַם לוֹ הַטּוֹבָה וְתִתֵּן לוֹ הַתּוֹעֵלֶת בְּאִמְצָן מִי שְׁלֹמֹדְנוּ מַה שְׁמוֹעִיל לָנוּ, כְּאָמְרוֹ (ישעיהו מח, יז): אֲנִי ה' אֱלֹהֶיךָ מִלְמֶדְךָ לְהוֹעִיל וְגו'. כִּי וְכֹאֲשֶׁר יִנְהַג הַחֲכָם וְהַתְּלָמִיד בְּסִפְרֵי הַמִּנְהַג הַזֶּה יוֹסִיף בּוֹ הַמְּאֲמִין אֲמוּנָה, וְיִסְתַּלַּק הַסֶּפֶק מֵעַל הַמִּסְתַּפֵּק, וְיִשׁוּב הַמְּאֲמִין בְּקִבְלָה לְהִאֲמִין בְּעִיּוֹן וּבְהִבְנָה, וְיַעֲמֵד הַטּוֹעֵן בְּשִׁקְרָה, וְיִתְיַסֵּר⁹ הַמִּתְעַקֵּשׁ הַמִּתְאָנָה, וְיִשְׁמַחוּ הַצְּדִיקִים הַיִּשְׂרָאֵלִים, כְּאָמְרוֹ (תהלים קז, מב-מג): יִרְאוּ יִשְׂרָאֵל יִשְׂרָאֵל וְיִשְׁמַחוּ וְכָל עוֹלָה קִפְצָה פִּיהָ, מִי חֲכָם וְיִשְׁמַר אֵלָה וְיִתְבּוֹנְנוּ חֲסֵדֵי ה'. וְכֹזֵב יִיטִיבוּ מִצְּפוּנֵי בְּנֵי אָדָם וְתוֹרַת תְּפִלָּתָם כְּאֲשֶׁר יִהְיֶה עִמָּם בְּלִבָּם, גּוֹעֵר בָּם עַל הַתְּעוֹת וּמַעִיר אוֹתָם עַל הַנְּכֹונָה, וְכֹאֲשֶׁר אָמַר הַחֲסִיד (תהלים

9. ויתיסר: ד"ר ויתיישר.

יחוש מפני שלא הוא כתב את הספר. רבנו מעוניין שהקוראים יתקנו את ספרו מפני שהחכמה חשובה לו, ואם הוא טעה צריך לתקן אותו. באיוב (כ, ג) כתוב שהטיפשים והרשעים חסים על הטיפשות — "יחמול עליה ולא יעזבנה וימנענה בתוך חיכו" — ופסוק זה נאמר על הרשעים מפני שבפסוק הקודם נאמר: "אם תמתיק בפיו רעה, יכחידנה תחת לשונו", ואם הרשעים חסים על הטיפשות, שזהו דבר שאין לחוס ולשמור אותו, כ"ש שהחכמים שזהו כישרונם וייחודם, יחוסו על החכמה ולא ירצו שתראה כטפשות, כמו שנאמר במשלי (ז, ד): "אמור לחכמה אחותי את" — החכם מרגיש שהחכמה היא כמו האחות בשבילו, וכמו שאדם חס על בני משפחתו כך החכם חס על החכמה.

כא. ממשיך רבנו ומבקש מהקורא שלא ילמד את הספר מתוך דעות קדומות ויחפש היכן יש בספר טעות, אלא יחפש את האמת, כמו שרבנו בעצמו ניסה לעשות כשכתב את הספר. על ידי בקשת האמת יפיק הקורא מהספר הזה את כל הטוב והתועלת שניתן להפיק ממנו, בעזרת ה' החונן לאדם דעת, כמו שאמר ישעיהו (מח, יז): "אני ה' אלוקיך מלמדך להועיל מדריךך בדרך תלך" — ה' אומר לגולים שאם ילכו בדרך התורה הוא יוביל אותם למקום טוב.

כב. מכוחו של הספר הזה, אם כך ינהגו בו, תתחזק אמונתו של המאמין, וייעלמו ספקותיו של בעל הספקות, ומי שמחזיק באמונתו רק בגלל מסורת אבותיו — יוסיף לאמונתו עיון והבנה, טענותיהם השקריות של הרשעים יסתרו והם ישתתקו ויתאבלו, והצדיקים ישמחו, כמו שנאמר: "יראו ישרים וישמחו וכל עולה קפצה פיה מי חכם וישמור אלה ויתבוננו חסדי ה'" (תהלים קז, מב-מג). ואז יטהר ליבם של בני האדם ותפילתם תהיה זכה ותשקף את הרצון שבלבם שינחה אותם להישמר מחטאים וללכת בדרך הנכונה, כמו שאמר דוד

קִיט, יא): בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך. ותתקים אמונתם בעסקיהם ותמעט קנאת קצתם בקצתם על עניני העולם, ויבאו כלם לפני אנשי החכמה ולא יטו אל דבר אחר, ותהיה להם תשובה וטובה ורחמים, באמרו (ישעיהו מה, כב): פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ כי אני אל ואין עוד. כל זה יהיה עם הסתלקות הספקות והסרת השבושים, ותתפשט הידיעה באלהים ובתורתו בהתפשט המים בחלקי הים, כמו שאמר (חבקוק ב, יד): כי תמלא הארץ לדעת את כבוד ה' כמים יכסו על ים.

ג ^כ ויאולי יאמר אומר: מה ענין החכמה שהבורא יתברך שם אלה השבושים והספקות בין הברואים? ונקדים הנה התשובה על זה ונאמר היותם ברואים הוא עצמו חייב להם הספק והשבוש. והוא, כי כאשר היו צריכים בחלק הבריאה בכל פעל שיפעלוהו אל מדה מהזמן ישלם בה פעלם חלק אחר חלק, והיה המדע אשר הוא אחד מהפעלים צריך בלא ספק אל כמו זה, ותחלת מה שתחלינה ידיעותם להם, תחלינה מדברים מקבצים ומשבשים, ובכח השכל אשר בם אינם מניחים לזקק אותם ולצרפם במדה מהזמן עד סור מעליהם הספקות ויזדקק להם הזר בלתי מערב עם שום ספק. ^כ וכאשר יש לכל מלאכה ממלאכתם חלקים, אם הם פוסקים מעשיהם קדם השלמתם לא תתם המלאכה להם, כמו הזריעה והבנין והאריגה ושאר המלאכות אשר לא ישלמו כי אם בהמתין עושיהם עד אחריהם, בן מלאכת המדע צריכה

המלך (תהלים קיט, יא): "בלבי צפנתי אמרתך, למען לא אחטא לך", ולאחר מכן האדם יתנהג בכל עניני העולם כיאות: הוא יתנהג ביושר במשא ומתן משום שידע שה' נותן לכל אדם את פרנסתו הקצובה לו, הקינאה בין אדם לחברו תקטן מפני שכל אחד ידע את מקומו, ואנשים ייחסו לחכמה חשיבות גדולה וילכו לחפש את דבר ה', כמו שאמר ישעיהו (מה, כב): "פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ, כי אני אל ואין עוד". אחר שהספקות ייעלמו, ידיעת ה' תתפשט בעולם כמו שהמים ממלאים את הים, כמו שנאמר (חבקוק ב, יד): "כי תמלא הארץ לדעת את כבוד ה' כמים יכסו על ים".

ג אופן איסוף הנתונים אצל האדם בניגוד לבורא יתברך

כג. מדוע נטע ה' בתוכנו אפשרות של ספקות שעל ידם מגיע האדם לטעויות רבות, הרי הוא יכל לברוא את העולם ברור ובהיר, וכל אדם היה יודע היכן האמת והשקר? צריך לדעת שעצם העובדה שבני האדם הם ברואים, מחייבת את מציאות הספקות. הסיבה לכך היא שהאדם רוכש את ידיעותיו במשך הזמן על ידי התבוננות והסקת מסקנות מהסובב אותו, ורכישת הידע נבנית נדבך על גבי נדבך. בתחילה קולט האדם ידע רחב והוא צריך לברור את העיקר מן הטפל — דבר הלוקח זמן רב, ובינתיים נצברות אצלו הרבה מאוד שאלות.

כד. ידיעת האדם דומה לעשיית מלאכה — כל מלאכה לוקחת זמן, ואם העושים יעצרו באמצע המלאכה לא יצא ממנה שום דבר. למשל, אדם שמתחיל לארוג בגד ומפסיק את מלאכתו באמצע, לעולם לא יסיים את הבגד אותו רצה לארוג. כך קורה גם במלאכת

שתוחל מתחלתה והולכים עמה פֶּרֶק אַחֲרֵי פֶּרֶק עד אַחֲרֵיתֶיהָ. וּבְעֵנִין הַהִתְחַלָּה יְהִיו הַסְּפָקוֹת עַל דְּרֶךְ הַדְּמִיּוֹן עֲשֶׂרָה, וּבְעֵנִין הַשְּׁנִי יָשׁוּבוּ תִשְׁעָה, וּבְעֵנִין הַשְּׁלִישִׁי יָשׁוּבוּ שְׁמוֹנֶה. וְכֵן כָּל אֲשֶׁר יַעֲזִיב הָאָדָם וַיִּסְתַּכֵּל יַחֲסְרוּ הַסְּפָקוֹת עַד אֲשֶׁר יִזְדַּקֵּק בְּסוּף הָעֵנִינִים הָאֶחָד הוּא¹⁰ הַמְּבַקֵּשׁ וַיִּשְׁאֵר לְבָדוֹ בְּלִי סֶפֶק עִמּוֹ וְלֹא שְׁבוּשׁ בּוֹ.

¹⁰ וּבִבְאֹר זֶה כְּמִי שֶׁמְבַקֵּשׁ מוֹפֵת שִׁיעֲמַד בּוֹ עַל הָאֲמֵת, וְאֵנְחָנוּ יוֹדְעִים כִּי הַמוֹפֵת דְּבוּר, וְהַדְּבוּר מִיֵּן מִן מִינֵי הַקּוֹל, וְהַקּוֹלוֹת עַל דְּרָכִים רַבִּים, וְכֹאֲשֶׁר יָבֵא הַמְּבַקֵּשׁ לְזַקֵּק מְבַקֵּשׁוֹ וְכִבֵּר מִצָּא הַקּוֹלוֹת מְשַׁבְּשִׁים מְסַפְּקִים וְהַחֵל בְּחִלּוּקָם, וְהִפְרִישׁ מֵהֶם תְּחִלָּה קוֹל הַקִּשְׁת׃ הַגְּרָמִים, כְּנִפּוֹל אֶבֶן עַל אֶבֶן, וְכִהְבֵּקַע קֶצֶת הַגְּשָׁמִים, וְכִקּוֹל הַרְעֵשׁ וְהַרְעַם, וְהַדּוּמָה לָהֶם, וַיִּדַע כִּי אֵלֶּה הַמִּינִים לֹא יוֹעִילוּ לוֹ לְהִבִּיא מוֹפֵת, וַיַּעֲלֶה אֵל עֵנִין הַשְּׁנִי אֵל קוֹלוֹת הַחַיִּים בְּלִבָּד וְהוּא אֲשֶׁר יִקְוֶה לְמוֹפֵת לְהִיּוֹת בָּהֶם. וְאַחַר כֵּן יִפְרִישׁ מֵהֶם קוֹלוֹת הַחַיִּים שְׁאִינָם מְדַבְּרִים כְּצִהְלָה וְהִנְהִיקָה וְהִגְעִיָה וְהִנְעִירָה וְהַדּוּמָה לָהֶם, מִפְּנֵי שְׁאִין בָּהֶם שׁוֹם חֲכָמָה, ¹¹ וַיַּעֲלֶה בְּעֵנִין שְׁלִישִׁי אֵל קוֹלוֹת בְּנֵי אָדָם בְּלִבָּד אֲשֶׁר בְּמִינָם כָּל מִדְּעָה, עַד שִׁיפְרִישׁ מֵהֶם הַקּוֹל הַטְּבָעִי אֲשֶׁר הוּא קוֹלָנוּ (צ"ל קוֹל נְהִי)¹¹ וְהַדּוּמָה לוֹ, בְּעַבּוּר שְׁאִין בּוֹ תוֹעֵלָתוֹ, וַיַּעֲלֶה בְּעֵנִין רְבִיעִי אֵל קוֹל הָאָדָם הַלְמוּדִי, רְצוֹנוֹ לֹאֲשֶׁר הוּא מְכ"ב אוֹתִיּוֹת, וַיִּפְרִישׁ מִמֶּנּוּ הָאוֹתִיּוֹת הַנִּפְרָדוֹת, מִפְּנֵי שֶׁכָּל אוֹת

10. הוּא: ד"ר הֵאוּ. 11. (צ"ל קוֹל נְהִי): ד"ר חֲסֵר.

הַחֲכָמָה — אָדָם שְׁלוּמַד חֲכָמָה צָרִיךְ לְהִתְאָזֵר בְּסַבְלָנוֹת עַל מִנַּת שִׁיכּוֹל לְהַחֲכִים בְּצוּרָה מוֹשְׁלָמַת. הוּא צָרִיךְ לְהִתְחִיל מִן הַהִתְחַלָּה וּלְבַנּוֹת אֶת יַדִיעוֹתָיו לֹאֲט לֹאֲט. לְמַשֵּׁל, אִם כִּשְׂאֵדָם הַתְּחִיל לְלַמּוֹד נוֹשֵׂא מִסּוּיִם הִיוּ לוֹ בּוֹ עֲשֶׂרָה סְפָקוֹת, כֹּאֲשֶׁר הוּא יִמְשִׁיךְ לְלַמּוֹד וּלְלַבֵּן אֶת הַנוֹשֵׂא יִישְׂאָרוּ לוֹ רַק תִּשְׁעָה סְפָקוֹת וְכֵן הֵלָאָה, עַד שֶׁבְּסוּף תִּישְׂאֵר לוֹ מִסְקָנָה אַחַת שְׁאוֹתָהּ הוּא חִפְשׁ וְלֹא הוּא יִיחַל.

כֵּה. רַבְּנוּ מִמְשִׁיל זֹאת לְאָדָם שֶׁמְחַפֵּשׁ הוֹכָחָה לְדַבֵּר כְּלִשְׁהוּא וְהוּא יוֹדֵעַ שֶׁהוֹכָחָה תִּתְקַבֵּל עַל יַדֵי דִיבּוּר. הוּא יוֹדֵעַ שִׁישׁ הַרְבֵּה סוּגִים שֶׁל קוֹלוֹת וְרַק אֶחָד מֵהֶם הוּא הַדִּיבּוּר וְלָכֵן הוּא מִתְחִיל לְהַבְחִין בֵּין הַקּוֹלוֹת.

בְּשֵׁלֵב הָרֵאשׁוֹן הוּא שׁוֹמֵעַ הַרְבֵּה מְאֹד קוֹלוֹת, וּמִבִּין שִׁישׁ קוֹלוֹת שֶׁל הַקִּשְׁתָּה כְּמוֹ נִפְיֵלַת אֶבֶן עַל אֶבֶן, וְקוֹלוֹת שֶׁל חִפְצִים שֶׁמְתַבְּקָעִים וְקוֹל הַרְעַם וְהַמְפּוֹלֵת. הוּא יוֹדֵעַ שֶׁמֵּהִקּוֹלוֹת הָאֵלוֹ הוּא לֹא יִשִּׁיג אֶת הַהוֹכָחָה שֶׁהוּא מְבַקֵּשׁ, עַל כֵּן מְכַאֵן וְאֵילֶךְ הוּא אֵינוֹ מְחַפֵּשׁ אֶת הַהוֹכָחָה בְּקוֹלוֹת כֵּאלֶּה. **בְּשֵׁלֵב הַשְּׁנִי** הוּא מִתְמַקְּד בְּקוֹלוֹת בְּעֵלֵי הַחַיִּים, וְהוּא מְפָרִיד מִתוֹכָם אֶת קוֹלוֹת בְּעֵלֵי הַחַיִּים שְׁאִינָם מְדַבְּרִים כְּצִהְלַת הַסּוֹס, נַעֲרֵת הַחֲמוּר וְעִרְיָגַת הָאֵיל, שֶׁהוּא בְּטוּחַ שֶׁמֵּהֶם לֹא תִגִּיעַ הַהוֹכָחָה.

כּו. **בְּשֵׁלֵב הַשְּׁלִישִׁי** הוּא עוֹסֵק בְּקוֹלוֹת בְּנֵי הָאָדָם, וְהוּא מְבַחֵן שִׁישׁ קוֹלוֹת שֶׁל בְּכִי, שְׁאִין לוֹ בָּהֶם שׁוֹם תוֹעֵלַת וְהוּא לֹא יוֹכֵל לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶם עַל מִנַּת לְמַצוֹא אֶת הַהוֹכָחָה שֶׁהוּא מְחַפֵּשׁ. **בְּשֵׁלֵב הַרְבִּיעִי** הוּא מִתְבּוֹנֵן בְּקוֹלוֹת הַמְּבַטְּאִים אוֹתִיּוֹת וְהוּא מְבַחֵן שֶׁכָּל אוֹת בְּפִנֵי עֲצָמָה לֹא תוֹעִיל לוֹ כְּלוּם, עַל כֵּן הוּא צָרִיךְ לְחַפֵּשׁ מִלִּים הַמּוֹרְכָבוֹת מִכְּמָה אוֹתִיּוֹת.

נפרדת מהם לא יועיל על דבר, באמרך א ב ג ד כל אחד לבדו, וייעלה אל הענין החמישי אל האותיות המרפבות, עד שיהיו שמות כל אחד מהם משתי אותיות או ג' או יותר. ואחר כן יפריש מהם כל שם נפרד שיאמר לבדו, באמרך שמים כוכב אדם, כי אין בטבע השמות האלה כשהם נפרדים שיורו על יותר מהנקרא בהם, ויעלה בששי אל הדבור המחר, באמרך כוכב מזהיר, אדם כותב, והדומה לזה מה שיהיו שתי מלות מחרות או מלה ושם או יותר מזה, כי הוא מקום שיגיע במחברים האלה אל מבקשו. ואחר כך יפריש מאלה השתי מלות המחרות או יותר כל חלק שאיננו הגדה.¹² ואחר כך יעלה במעלה השביעית אל ההגדות, כאשר יאמר אומר¹² כבר זרחה השמש וכבר ירד המטר והדומה לזה. ואחר כן ידע כי ההגדות על ג' דרכים, ראוי, באמרך האש חמה. ונמנע, באמרך האש קרה. ואפשר, באמרך ראובן באשכנז או בבבל. ואחר כך ישים שני חלקי הראוי והנמנע לצד, ויעלה בשמינית אל ההגדה האפשריית ויחקר עליה אם היה¹³ כאשר הגיד המגיד עליה אם לא.¹³ ואחר כך יעלה בענין התשיעי אל הבאת הראיה בדבר ההוא, אם הוא מן הראוי, יוציא ממנו מה שמחייבו בקצת הדרך אשר אני עתיד לבארה. אבל הנמנע ימנע בו כל הדומה בדבר אשר גזר בו. וכאשר יבטלו כלם ולא נשאר כי אם האחד ההוא אשר עלה בידו בענין העשירי והודקק לו והודקף, יפיל כל השערים הראשונים מלבו אשר היו

12. אומר: ל חסר. 13. היה: ד"ר היא.

כו. בשלב החמישי אותו אדם מתמקד במילים בעלות משמעות, כמו: שמים, כוכב, אדם. אך גם למילים אלו עדיין אין שום תועלת כשהן עומדות בפני עצמן משום שהן אינן מלמדות מאומה. בשלב השישי הוא מצרף אל השמות הללו פעולות, כגון: כוכב מאיר, אדם כותב וכדו', ואז הוא מחפש היגדים — צירופים של מילים המלמדים דבר חדש, כגון: השמש עלתה, הגשם ירד.

כה. בשלב השביעי הוא לוקח את כל ההגדות ומבחין בין שלושה סוגים של משפטים — משפט מוכרח וחייב המציאות, כגון: האש חמה, משפט נמנע כגון: האש קרה, ומשפט אפשרי כגון: פלוני נמצא כעת בבבל. בשלב השמיני הוא מפריד את הדברים הנמנעים שאינם יכולים להיות אמת, ואת הדברים המוכרחים שאותם אין צורך להוכיח, ובודק האם הדברים האפשריים הם אמת, למשל אם אומרים לו שפלוני נמצא בבבל, הוא בודק אם זה נכון.

כט. בשלב התשיעי הוא ינסה להוכיח את אותו המשפט ויבחן האם הוא דבר מחויב המציאות, ואז הוא יוכל ללמוד ממנו דברים נוספים, או שהוא דבר מן הנמנע, ואז הוא ישלול אותו ואת כל הדומים לו. לאחר שהוא שלל את הדברים הנמנעים, יישאר לו הדבר המסוים לו הוא ייחל, וזהו השלב העשירי שבו לאחר שהוא סיגן את כל הדברים המסופקים והלא הגיוניים, נשאר בידו רק אותו הדבר שלו ציפה.

מספקים מבקשו ומשבשים אותו קדם העיון בו, והסיר כל אחד ואחד מהם. לוכך התבאר, כי המעין החל בעיון מדברים מערבים, ולא זו לזקק אותם תשעה מעשרה, ואחר כן שמנה מתשעה, ואחר כן שבעה משמנה, עד שיסתלקו מעליו כל הערבוים, נשאר לו המזקק הצרוף. ואם הוא פוסק העיון בהגיעו אל הענין הרביעי או החמישי או איזה מעלה שתהיה, כבר סרו מעליו מן הספקות כפי המעלות אשר הניח אחריו, ונשארו עליו מהם כפי אשר הניח מן המעלות לפניו. ואם הוא מחזיק בענין¹⁴ שהגיע אליו, יקנה לו שישוב עליו וישלימנו, ואם איננו מחזיק צריך לשוב אל הענין מראשיתו. לא ובעבור הדבר הזה טעו אנשים רבים ומאסו בחכמה, קצתם, מפני שלא ידעו הדרך אליה, וקצתם, ידעו ונכנסו בדרך, אך לא השלימוה והיו מהאובדים, וכמו שאמר הכתוב (משלי כא, טז): אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח. לכן אמרו חכמי ישראל במי שלא השלים עניני החכמה, משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבו המחלוקות (סנהדרין פח:). ולמדנו מזה כי התלמידים בשהם

14. בענין: ל הענין.

ל. אותו אדם חקר עשר חקירות ולא הרפה. ואילו הוא היה נעצר בעודו בחקירה הרביעית למשל, הוא אף פעם לא היה מגיע למסקנה שאליה הוא הצליח להגיע לאחר החקירה המרובה של עשרת השלבים אלא היה נשאר עם כל הספקות שהתלבנו בששת השלבים הבאים. גם אם אדם עוצר באמצע החקירה, אם הוא זוכר באיזו נקודה הוא הפסיק את החקירה הוא יוכל להמשיך את החקירה מאותה נקודה בה עצר, אבל אם הוא אינו זוכר היכן עצר הוא יצטרך להתחיל את החקירה שלו מחדש ומה שחקר עד עתה לא יועיל כלום.

לא. כמו שאמרנו לעיל, בתחילת המאמר, ישנם שני סוגים של אנשים המואסים בחכמה: א. אנשים שאינם יודעים את הדרך אל החכמה וחושבים שדבר שקרי הוא האמת וכן ההיפך. ב. אנשים שמכירים את הדרך של החכמה ואת החקירה, אך הם נוטים את אותה הדרך ואינם מסיימים את החקירה עד הסוף, ולכן נוצרים אצלם הרבה מאוד ספקות, ועליהם אמר שלמה המלך (משלי כא, טז): "אדם תועה מדרך השכל, בקהל רפאים ינוח". וכתב רבנו בפירושו לפסוק: "בעולם הזה כפי שאתה רואה מי שאין לו דעה יאבד ללא תבונה וללא הבחנה ויפול בכל רע. ולעולם הבא לא יגיע אל האושר, כי אין להגיע אליו אלא במשמעת לה", ואין דרך למשמעת כי אם בידיעה".

לב. חז"ל (סנהדרין פח:) אמרו: "משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבתה מחלוקת". רבנו לומד מכאן (כמו שכתב הרמב"ם בהקדמות למשנה) שכאשר שני אנשים בעלי אותו כוח שכלי מתווכחים, לבסוף לא תהיה ביניהם מחלוקת מפני שהם יגיעו להכרעה, אך כאשר הלימוד נעשה שטחי נוצרות מחלוקות רבות מפני שהנחלקים אינם יורדים לסוף העניין ואף שהם עדיין רחוקים מלסיים את הלימוד הם חושבים שכבר ניתחו את העניין עד תומו.

משלימים הלמוד, לא תהיה ביניהם מחלוקת¹⁵ ולא ערובוב, ליעל בן אל ישיב הפסיל או הקץ, חטאו על הבורא יתברך הוא הטוב, אלה הספקות סכלותו¹⁶ וקוצו ועצלותו בהם כאשר בארנו, ל¹⁷ כי לא יתכן שיהיה מעשה ממעשיו ברגע אחד בהסתלקות הספקות, כי אז היה יוצא מחק הברואים והוא נברא. ומי שלא תלה החטא בזה בעצמו, אף התאנה שישמיהו הבורא יודע מדע שאין בו ספק, כבר שאל שישמיהו אלהיו דומה לו, כי היודע בלא סבה הוא הבורא יתברך, וכאשר אני עתיד לבאר. אבל כל הברואים לא יתכן שיהיה מדעם בלא סבה, והיא הדרושה והעיון הצריכים למדה מהזמן כאשר ספרנו, והם מתחלת רגעי הזמן ההוא עד אחריתם בספקות כאשר בארנו. ל¹⁸ והמשבחים הם הממתינים עד אשר יצרפו הכסף מן הסיג, וכאשר אמר (משלי כה, ד): הגו סיגים מכסף, וימצו חלב המלאכה עד אשר יוציאו חמאתה, ל¹⁹ וכמו שאמר (שם ל, ג): כי מיץ חלב יוציא חמאה וגו', ועד אשר יצמח זרעם ויקצרוהו, כמו שאמר (הושע י, יב): זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד, ועד שיתבשל פרי עצם וישוב למזון, וכמו שאמר (משלי ג, יח): עץ חיים היא למחזיקים בה.

15. מחלוקת: ל מחלוקות. 16. סכלותו: ד"ר אך סכלותו.

לג. מכאן לומד רבנו שאדם שיש לו ספקות רבים אינו יכול להתלונן כלפי הקדוש ברוך הוא, מפני שהספקות באים בגלל חוסר החכמה שיש בו או קוצר החקירה שלו, ואם הוא היה יותר משכיל או שהיה מסיים את החקירה אולי לא היו לו ספקות ושאלות.

לד. לא ניתן לדעת דבר בשלמות ללא שלב של ספקות. אדם הרוצה לדעת דברים ללא שלבים של ספק, רוצה בעצם להיות בדרגת בורא ולא בדרגת נברא, מפני שכל הנבראים מגיעים לידיעות ברורות על ידי עיון וחקירה ועוברים שלבים רבים של ספקות ושאלות וניתוחים הלוקחים זמן רב.

לה. על אלו הטורחים בסבלנות עד שהם מצליחים לפתור את כל הספקות ולהגיע אל האמת אמר שלמה (משלי כה, ד): "הגו סיגים מכסף ויצא לצורף כלי". בפירושו למשלי חיבר רבנו את הפסוק הזה עם הפסוק הבא — "הגו רשע לפני המלך ויכון בצדק כסאו" והסביר שכמו שכשהצורף מוציא את הפסולת מהכסף הוא מצליח ליצור כלי טוב, כך גם מלך צריך להוציא את הרשעה ממדינתו על מנת שיוכל לשלוט כראוי.

לו. וכן נאמר עליהם הפסוק (שם ל, ג): "כי מיץ חלב יוציא חמאה, ומיץ אף יוציא דם", שפירושו הוא — אדם שסוחט חלב יוציא חמאה — שמנת משובחת, אך אדם שסוחט את אפו יותר מדי יוציא דם, זאת אומרת שאל לו לאדם לכעוס יותר מדי מפני שיצא מכך רק רע, אלא עליו לעסוק בדברים טובים ואז יצמחו לו תוצאות טובות, כמו שאומר הנביא הושע (י, יב): "זרעו לכם לצדקה, קצרו לפי חסד", ופירות עמלו יבשילו, ככתוב (משלי ג, יח): "עץ חיים היא למחזיקים בה".

ד' לְיִבְכִּינָן שֶׁהַשְּׁלֵמָנוּ מִזֶּה שֶׁרָצִינוּ לְזַכְרוֹ מֵעַנְיַן הַשְּׁבוּשִׁים וְהַסְּפֻקוֹת, אֲנַחְנוּ צְרִיכִים לְבָאֵר מִה הִיא הָאֱמוּנָה. וְנֹאמַר כִּי הִיא עֲנִיָּן עוֹלָה בְּלֵב לְכָל דְּבַר יְדוּעַ בְּתִכּוּנָה אֲשֶׁר הוּא עֲלֶיהָ, וְכֹאֲשֶׁר תִּצָּא חֲמָאֵת הָעֵינָן יִקְבְּלָנָה הַשְּׁכָל וְיִקְיַפְנָה וְיִכְנִיסָנָה בְּלִבּוֹת וְתִמְזַג בָּהֶם, וְיִהְיֶה בָּהֶם הָאֲדָם מֵאֲמִין בְּעַנְיָן אֲשֶׁר הִגִּיעַ אֵלָיו, וְיִצְנִיעָהוּ לְעַת אַחֲרַת אוֹ לְעֵתִים, וְכִמוֹ שֶׁאָמַר (משלי י, יד): חֲכָמִים יִצְפְּנוּ דְעַת, וְכִמוֹ שֶׁאָמַר (איוב כב, כב): קַח נָא מִפִּי תוֹרָה.

ל"ח וְהָאֱמוּנָה עַל שְׁנֵי דְרָכִים, אֲמֵת וְשֶׁקֶר. וְהָאֱמוּנָה הָאֲמִתִּית הוּא שִׂידַע הַדְּבַר כֹּאֲשֶׁר הוּא, הָרַב רַב וְהַמְעַט מְעַט, וְהַלְבָּן לְבָן וְהַשְּׁחֹר שְׁחֹר, וְהַנְּמָצָא נְמָצָא וְהַנְּעָדָר נְעָדָר. וְהָאֱמוּנָה הַשְּׁקֵרִית הִיא שִׂידַע הַדְּבַר בְּהַפֵּךְ מִה הוּא, הָרַב מְעַט וְהַמְעַט רַב, וְהַלְבָּן שְׁחֹר וְהַשְּׁחֹר לְבָן, וְהַנְּמָצָא נְעָדָר וְהַנְּעָדָר נְמָצָא. ל"ט וְהַחֲכָם הַמְשַׁבַּח מִי שֶׁשָּׂם אֲמִתוֹת הַדְּבָרִים שֶׁרָשׁ וּמְנַהֵיג עֲלֵיהֶם דְּעַתוֹ, וְעַם חֲכָמָתוֹ בּוֹטֵחַ אֶל הַמְבֻטָּח בּוֹ, וְנוֹהֵר מִמֶּה שֶׁצָּרִיךְ לְהַזְהֵר מִמֶּנּוּ. וְהַכְּסִיל הַמְגָנָה, מִי שֶׁשָּׂם דְּעַתוֹ לְשֶׁרֶשׁ, וְחוֹשֵׁב כִּי אֲמִתוֹת

ד אמונה אמיתית ושקרית

לז. לאחר שבארנו את מקור הספקות נבאר מהי האמונה. כאשר האדם נפגש עם דבר מסוים בעולם והוא מתבונן בו וחושב עליו עד שהוא מגיע למסקנה שהשכל מקבל אותה ושומר אותה עד שיוזקק לה בבוא העת, כמו שאמר שלמה: "חכמים יצפנו דעת, ופי אויל מחיתה קרובה" (משלי י, יד). רבנו בפירושו שם חיבר את הפסוק הזה עם הפסוק הבא — "הון עשיר קרית עוון, מחיתת דלים רישם" והסביר אותם כך — "לשני פסוקים אלו שני עניינים, הראשון שראוי לחכם לשמור את חכמתו ולנצרה כמו ששומר העשיר את הונו, שאם לא ישמרנו יהיה כעני בלי הון, והשני שטבע החכמה לשגב את בעליה ולהגן עליו כמו שמגינים המבצר וההון על בעליהם, ואף יותר מכך". וכן כתוב באיוב (כב, כב): "קח נא מפיו תורה, ושים אמריו בלבבך".

לח. באמונה ישנן שתי פנים — אמת ושקר. האמונה האמיתית היא כשאדם מכיר ויודע את העניין כמו שהוא — הדבר המרובה הוא מרובה והמועט מועט, השחור שחור והלבן לבן, המצוי מצוי והנעדר נעדר, ואילו האמונה השקרית היא כשהאדם לא יודע את העניין כמו שהוא, למשל הוא חושב שהמרובה הוא מועט והמועט מרובה, הלבן שחור והשחור לבן, המצוי נעדר והנעדר מצוי. כאן רומז רבנו למותכלמין, שכפי שנאמר בהקדמה לא קבלו את המציאות כמו שהיא וטענו שאי אפשר לסמוך על החושים, אלא אפילו דברים שקיימים בדמיון יכולים להיות במציאות, ולכן יכולים להיות למשל פיל בגודל כינה וכינה בגודל פיל. הרמב"ם מביא דברים אלו בכמה מקומות, ובעיקר במורה נבוכים חלק א פרק עג.

לט. ישנו הבדל בין אדם חכם לטיפש — החכם מניח את הדברים האמיתיים כבסיס, ועל הבסיס הזה הוא בונה את דעותיו וחי על פי אותה אמת. אדם כזה אינו מדבר דבר אחד ומתנהג בצורה ההפוכה. הטיפש שם את דעותיו לבסיס, וחושב שהן אמיתיות, ולכן הוא עושה מה שלא צריך לעשות ואינו עושה מה שצריך לעשות, מפחד מדבר שאין צורך

הדברים הולכות אחר דעתו, ועם סכלותו בוטח במה שצריך להזהר ממנו, ונוהר מהבטוח בו, וכאשר אמר החכם (משלי יד, טז): חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח. ויאחבר אל המאמר הזה זכרון אנשים תמהתי עליהם, המה עבדים וחושבים כי אין אדון להם, וסמכו על כל מה שהרחיקו שהוא בטל, וכל מה שיקימוהו שהוא מקים, אלה אשר צללו בתהומות האולת, וכבר הגיעו אל תהומות האבדון. ואם האמת אתם, מי שאין לו מהם ממון יעלה על דעתו שתבותיו וארגויו מלאים ממון ויראה מה יועיל לו. או יעלה על דעתו שהוא בן שבעים שנה והוא בן ארבעים ויראה מה יועיל לו. או יעלה בדעתו שהוא שבע כשהוא רעב, או שהוא רזה כשהוא צמא, או שהוא מכסה כשהוא ערם ויראה ענינו מה יהיה. מאומי שיש לו מהם אויב מזיק יעלה בדעתו שאויבו כבר מת ואבד ואיננו ירא ממנו, ומה מהרה תבואהו רעה שלא יגור

לחשוש ממנו ובוטח בדבר שצריך לחשוש ממנו, כמו שנאמר במשלי יד, טז): "חכם ירא וסר מרע, וכסיל מתעבר ובוטח". בפירושו לפסוק זה כתב רבנו כר: "ראשון הכסילים הוא אדם שסומך על ההקלה, שחבריו מקילים ולא אומרים לו כלום על התנהגותו הרעה, וחושב שכך יהיה גם עם ה', ויותר סכל ממנו הוא אדם שסומך על מקצת צדקותיו, ויותר סכל ממנו הוא אדם הסומך על רחמי ה', ויותר סכל ממנו מי שסומך על הכפירה — הוא חושב שאם הוא יכפור הוא יצא מתחת ידי ה', כמו שאמרו חז"ל (סנהדרין סח): 'לא עבדו ישראל עבודה זרה אלא להתיר להם עריות'. על הסכל הראשון אמר הפסוק (ישעיהו ל, י): 'דברו לנו חלקות, חזו מהתלות' — בפסוק זה הנביא מתלונן על ישראל שהם פונים לנביאי האמת ומבקשים מהם שלא יתנבאו מה שהם רואים, אלא יאמרו מה שהעם רוצה לשמוע, כמו נביאי הבעל. "על הסכל השני נאמר (ירמיהו ז, ט-ט): 'הגנב ורצוח ונאוף והשבע לשקר וקטר לבעל ובאתם ועמדתם לפניי בבית הזה אשר נקרא שמי עליו', זאת אומרת שאנשים חוטאים וחושבים שאם הם נמצאים בבית המקדש ה' ימחל להם. "ועל הסכל השלישי נאמר (תהלים עח, לה-לו): 'ויזכרו כי אלוקים צורם ויפתוהו בפייהם וליבם לא נכון עימו, והוא רחום', ועל הסכל הרביעי נאמר (שם צד, ז): 'ויאמרו לא יראה יה... והחכם נשמר מכולם'".

מ. רבנו מביא לכך דוגמא — ישנם אנשים שחושבים שכל מה שהם מאמינים בו, אכן קיים במציאות ומה שהם אינם מאמינים בו חייב להתבטל מן העולם, למשל, עבדים החושבים שאם הם יאמינו שאין להם אדון הם יהיו באמת משוחררים, וכשהם רואים ששום דבר לא משתנה הם שוקעים בדיכאון ואינם מבינים למה זה קורה להם. אילו דבר זה היה נכון, כל אדם ללא כסף היה חושב שיש לו ואז הוא לא היה צריך לקבץ נדבות ולרדוף אחר עבודה על מנת להתפרנס, משום שכל ביתו היה מתמלא בכסף וזהב. וכן אדם בן ארבעים היה חושב שהוא בן שבעים וכך הוא יזקין פתאום בשלושים שנה ויטיחסו אליו ביתר כבוד, או שאדם היה חושב שהוא שבע בזמן שהוא רעב, ורווי בזמן שהוא צמא, ולבוש כשהוא ערום.

מא. האבסורד הבולט ביותר בעניין זה הוא אדם שיש לו אויבים, שלכאורה יכול לחשוב שאויביו נעלמו ואז יוכל לחיות באושר ובשלום, אך אם הוא יעשה כך ולא יתגונן מפני

ממנה. ^{מב} וזאת היא האולת הגמורה מאנשים חשבו פי כפֿאָשֶׁר לא יאמינו באלהותו ונחו ממצוותיו ואזהרותיו וגמולו וענשו ושאר מה שדומה לזה, ובכמוהם אמר הכתוב (תהלים ב, א): ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבתימו.

^{מג} והנה קצת אנשי הדו התגברו לסבל האש והיא שורפת אותם בכל עת שיקרבו אליה. וקצת מהמתפקרים בעניני הבחורות מתגברים לסבל מכות המטות והמקלות והם מכאיבים אותם בכל עת שיפגעו בהם, כל שכן שיותר יהיה חזק מה שיגיע אל המתגברים על בורא הכל כענין הזה, והם עם אולתם אינם נמלטים ממה שחייבה חכמתו, וכמו שאמר החכם (איוב ט, ד): חכם לבב ואמיץ כח מי הקשה אליו וישלם.

ה ^{מד} וכיון שהשלמנו מה שראינו לחברו אל המאמר ¹⁷ הראשון, צריך שנדבר הנה על משכי האמת ונותני הברור אשר הם מוצא כל ידוע ומבוע כל נודע, ונדבר עליו כפי מה שהוא ראוי לענין הספר הזה, ונאמר שהם שלשה משכים: הראשון ידיעת הנראה, והשני מדע השכל, והשלישי ידיעת מה שההכרח מביא אליו. ונסמך לזה

17. המאמר: ד"ר האומר.

אויביו עד מהרה הוא יגלה את הנוקים שאויביו עשו לו.

מב. על ידי השקר הזה חושבים אנשים שאם הם אינם מאמינים במציאות ד' הם פטורים מללכת בדרך התורה ולקיים מצוות, ועל כך אומר דוד המלך (תהלים ב, ג-ד): "ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו, יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו".

מג. בדומה לכך, ישנם אנשים בהודו שרוצים להיראות חזקים ולכן הם מנסים לסבול את האש אף שבאמת הם אינם מסוגלים לכך. וכן ישנם אנשים המקבלים מכות שוט ומתנהגים כאילו הם אינם מתרגשים מכך כדי להוכיח שהם חזקים ושום דבר לא יכול לשבור אותם, אך באמת כל מכה שוברת את גופם. כל שכן שאנשים המתחצפים ומתלוננים כלפי הקדוש ברוך הוא, הרי הם לא ינצלו מגזרת הקדוש ברוך הוא, אך הם אינם מבינים זאת, ועליהם נאמר באיוב (ט, ד): "חכם לבב ואמיץ כוח, מי הקשה אליו וישלם".

ה ארבע הדרכים להגיע אל האמת

מד. ישנן שלוש דרכים שעל ידן ניתן להגיע אל האמת: א. המדע הנראה. ב. מדע השכל. ג. דברים המוכרחים מן המציאות.

א. המדע הנראה — רוב הידיעה ההתחלתית של האדם מושגת על ידי חמשת החושים שלו — ראייה, שמיעה, ריח, מישוש וטעם. עניין זה בולט בעיקר אצל ילדים, הלומדים הכל על ידי החושים.

ב. מדע השכל — דברים ששכל האדם מחייב, למשל: שהצדק טוב, והשקר אינו טוב. ללא מוסכמות אלו לא ייתכנו חיים — כמו שאמרו: "איש את רעהו חיים בלעו".

באור כל אחד מאלה השרשים, ונאמר כי ידיעת הנראה הוא מה ששיגהו האדם באחד מן החמשה חושים, אם בראות או בשמע או בריח או במשוש או בטעם. אבל מדע השכל הוא אשר יעלה בשכל, כמו שהצדק טוב והכזב מגנה. אך מדע ההכרחית¹⁸ הוא מה שאם לא יאמין בו האדם יתחייב לבטל המשכל או המוחש. וכאשר לא יתכן לבטל אחד מהם מכריחו הדבר להאמין בענין ההוא. כאשר אנחנו מודים בעל פרחנו כי יש לאדם נפש, אף על פי שאין אנו רואים אותה, שלא נבטל פעולה הנראה. וכי יש לנפש שכל, אף על פי שאין אנו רואים אותו, שלא נבטל פעולו הנראה. ^מואלה השלשה שרשים מצאנו בני אדם שאין מודים בהם, והמעט מהם שפפר בשרש הראשון, ואני עתיד לזכרם במאמר הראשון מן הספר ואשיב עליהם. ובכפירתו בראשון כופר בשני ובשלישי מפני שהם בנויים עליו. ורבים מאלה מי שהודה בראשון וכפר בשני ובשלישי, ואני עתיד לזכר עוד דבריהם במאמר הראשון ואשיב עליהם. ויותר מכלם מי שהודה בשני השרשים הראשונים וכפר בשלישי. וסבת התחלק מעלותם בזה, שמדע השני יותר נעלם מהראשון, והשלישי יותר נעלם מהשני, והכפירה יותר ממהרת אל הנעלם מאל הנראה. ^מויש אנשים שכפרו במדע הזה להחזיק בתמונה, וכל אחד מהם שלא פדעת חברו, וכל אחד מהם מקים מה

18. ההכרחית: ד"ר ההכרחות.

ג. מדע ההכרחיות — דבר שאם אדם לא יודה בו, הוא יצטרך לבטל דבר המחוייב מן השכל או מוחש. מדע זה הוא תולדה של הסעיפים הקודמים, למשל, קיומה של הנפש בקרבו של האדם מוכחת מכך שהאדם עושה פעולות רבות שלא ייתכנו ללא מציאות הנפש, וכן אנו חייבים להודות שיש לנפש שכל, שאף על פי שאיננו רואים אותו אנו רואים את פועלו — כל מעשיו של האדם נעשים על ידי השכל, וזה הדבר המבדיל אותו מבעלי החיים.

מה. ישנם מעט אנשים המכחישים את היסוד הראשון ואינם סומכים על החושים. אין הרבה אנשים כאלה, מפני שחמשת החושים הם דבר בסיסי שכל ילד מכיר. כאשר מכחישים את היסוד הזה נדחים שני היסודות האחרים גם כן מפני שהם בנויים עליו. על היסוד השני ישנם יותר אנשים שחולקים מפני שהוא יותר נסתר מהראשון ולא כל אחד יכול לראות אותו. החולקים על היסוד השני מכחישים על ידי כך גם את היסוד השלישי הבנוי עליו. אך יותר מכל מכחישים את היסוד השלישי, שהוא נסתר הרבה יותר משני היסודות האחרים. לסיכום, היסוד הראשון הוא בסיסי וקל להודות בו ולכן רק מעטים מכחישים אותו, את היסוד השני יותר קל להכחיש מפני שהוא יותר מופשט, והיסוד השלישי הוא הכי נסתר ולכן אנשים רבים מכחישים אותו.

מו. היסוד השלישי נסתר ואין בו אמת מוחלטת הנראית לעין, ולכן יש בו דעות רבות שכל אחת סותרת את חברתה — דברים שקבוצת אנשים אחת מכחישה השנייה

שְׁהִרְחִיק בְּעַל דִּינוֹ וְטוֹעֵן עָלָיו שֶׁהִתְרַחַח מִבִּיאֵו לְזֶה, כְּמִי שֶׁקִּים שְׂכָל הַדְּבָרִים נָחִים וְכֹפֵר בַּתְּנוּעָה, וְאַחַר קִים כִּי כָּל הַדְּבָרִים נְעִים וְכֹפֵר בְּנוֹה, וְכָל אֶחָד מִשִּׁים הָרְאָיָה שֶׁמִּבִּיא חֲבָרוֹ סֶפֶק וְשִׁבוּשׁ. ^מאֲבָל אֲנַחְנוּ קָהַל הַמִּיחָדִּים מֵאֲמִינִים בְּאֵלֶּה הַשְּׁלֵשָׁה מְשָׁכִים אֲשֶׁר לְמַדְעִים, וְנִחְבֵּר אֲלֵיהֶם מְשָׁר רְבִיעִי הוֹצֵאנוּ אוֹתוֹ בְּשֵׁלֶשׁ רְאִיּוֹת וְשָׁב לְנוּ שָׂרֵשׁ, וְהוּא הַהֲגָדָה הַנְּאֻמָּנָה, כִּי הִיא בְּנוּיָה עַל מַדְעַ הַחוּשׁ וּמַדְעַ הַשְּׂכָל וּמֵה שְׁחִיבוֹ, כְּאֲשֶׁר אֲנִי עֲתִיד לְבָאֵר בְּמֵאֲמֵר הַשְּׁלִישִׁי מִן הַסֵּפֶר הַזֶּה.

^מוְאִמְרָ הֵנָּה כִּי זֶה הַמַּדְעַ, רוֹצֵה לֹמַר הַהֲגָדָה הַנְּאֻמָּנָה וְסִפְרֵי הַנְּבֹאָה מֵאֲמַתִּים לְנוּ אֵלֶּה הַשְּׁלֵשָׁה שְׂרָשִׁים כִּי הֵם מַדְעִים אֲמַתִּים. מִפְּנֵי שֶׁהוּא מוֹנֵה הַמּוֹחֲשִׁים הַמְרַחֲקִים מִן הַעֲצָבִים וּמִשִּׁים אוֹתָם חֲמֻשָׁה וּמִחְבֵּר אֲלֵיהֶם שְׁנַיִם, כְּאִמְרוּ (תהלים קטו, ה): פֶּה לָהֶם וְלֹא יִדְבְּרוּ עֵינַיִם לָהֶם וְלֹא יִרְאוּ. וְהַחֲמֻשָׁה הֵם הַחוּשִׁים עֲצָמָם. וְהַשְּׁנַיִם הַמְרַחֲקִים אֲלֵיהֶם, אֶחָד מֵהֶם הַתְּנוּעָה, כְּמוֹ שֶׁאִמְרָ (סו, ז): רְגִלֵיהֶם וְלֹא יִהְלְכוּ, וְכֵה יוֹדַע הַכְּבֵד וְהַקֵּל, כְּאֲשֶׁר יִמְנַע הָאָדָם הַתְּנוּעָה לְכַבְדּוֹתוֹ אוֹ שְׁלֵא יִמְנַעְהוּ לְקַלּוֹתוֹ. וְזֶה שֶׁהֲאֲנָשִׁים רָצוּ לְהוֹסִיף בְּמִסְפָּר אֵלֶּה הַחוּשִׁים וְאִמְרוּ בְּמֵה מֵהֶם תְּוֹדַע הַקְּלֹת וְהַכְּבֵד, וְנִאֲמַר בְּחוּשֵׁי הַתְּנוּעָה שְׁבָה תִמְצָא הַקְּלֹת וְהַקְּשִׁי. וְהֵאֲחֵר הַדְּבָר, כְּאִמְרוּ (סו, ז): לֹא יִהְיֶה בְּגֵרוֹנָם, וְהוּא כָּלֵל הַדְּבָר בְּעַל הַשְּׁמוֹת וְהַחֲבוּר וְהַהֲקָדְמוֹת וְהַמּוֹפְתִים כְּאֲשֶׁר בְּאֲרָנוּ.

מֵאֲמַתִּים, וְדַבְרִים שֶׁהֵרָאוּנוּ מִקְבַּלַת הַשְּׁנִיָּה מִכִּישָׁה. לְדוּגְמָה, יִשְׁנֵם פִּילוֹסוֹפִים שֶׁקְּבַעוּ שְׂכָל הַדְּבָרִים בְּעוֹלָם נָחִים וְאִין תְּנוּעָה (זו הִתְהַ שִׁיטָה שֶׁל הָאִסְכּוּלָה הָאֵלִיאָתִית שֶׁנִּקְוֶדַת הַמוֹצָא שֶׁלָּה הִתְהַ הַשְּׁאֵלָה: אִיךָ יִתְכַן שְׂרִיבוֹי יֵצֵא מֵאֶחָד, וְלִכְן הַגִּיעָה לְמִסְקָנָה שֶׁהִכֵּל אֶחָד וְהָעוֹלָם נַח — עֵיין בְּתוֹלְדוֹת הַפִּילוֹסוֹפִיָּה הַיּוּוֹנִית שְׁבַהֲקָדְמָה). וְאַחֲרֵים קְבַעוּ שֶׁהָעוֹלָם כּוֹלוֹ נַע וְאִין שׁוֹם דְּבַר שֶׁנַּח (הֵרָאוּנוּ שֶׁסִּבֵּר כִּי הִיָּה הַרְקִלִּיטוֹס שֶׁסִּבֵּר שֶׁהַמִּצִּיאוֹת מִלֵּאָה שִׁינִיִּים וְהָעוֹלָם כֹּל הוֹמֵן זֶה וְזוֹרֵם, וְכִי סוֹבְרִים גַּם אֲנִשֵׁי הַמַּדְעַ הַיּוֹם). לְכָל אַחַת מִן הַשִּׁיטוֹת יֵשׁ הוֹכְחוֹת לְנִכּוֹנוֹתָהּ וְסִתִּירוֹת לְהוֹכְחוֹתֶיהָ שֶׁל הַשְּׁנִיָּה.

מֵז. אֲנוּ הִיָּהוּדִים הוֹסַפְנוּ עוֹד נִדְבָךְ אֶחָד עַל שְׁלוֹשַׁת הַיְסוּדוֹת הַלָּלוּ וְהוּא הַמְסוֹרַת, וְהִיא בְּנוּיָה עַל שְׁלוֹשַׁת הַיְסוּדוֹת הַקּוֹדְמִים לָהּ. רַבְנוּ יִרְחִיב עַל כֵּךְ בְּמֵאֲמֵר שְׁלִישִׁי פֶרֶק ו.

אֵימוֹת הַמְסוֹרַת

מֵח. הַיְסוּד הַרְבִּיעִי מֵאֲמַתִּים אֵת שְׁלוֹשַׁת הַיְסוּדוֹת. הַיְסוּד הֵרָאוּנוּ מוֹפִיעַ בְּתַהֲלִים (קטו, ה-ז): "פֶּה לָהֶם וְלֹא יִדְבְּרוּ, עֵינַיִם לָהֶם וְלֹא יִרְאוּ. אֲזַנַיִם לָהֶם וְלֹא יִשְׁמְעוּ, אֵף לָהֶם וְלֹא יִרְחִוּ. יִדְיָהֶם וְלֹא יִמִּישׁוּן, רְגִלֵיהֶם וְלֹא יִהְלְכוּ, לֹא יִהְיֶה בְּגֵרוֹנָם." דוּד הַמֶּלֶךְ מוֹנֵה כֵּאֵן אֵת חֲמֻשַׁת הַחוּשִׁים, וּמוֹסִיף לָהֶם עוֹד שְׁנַיִם אֲלִמְנַטִּים: א. תְּנוּעָה — "רְגִלֵיהֶם וְלֹא יִהְלְכוּ"; עַל יְדֵי הַתְּנוּעָה נִיתֵן לְבַחוּן אֵת מִשְׁקַלָם שֶׁל הַחֲפָצִים עַל כְּדוֹר הָאָרֶץ — כְּכָל שֶׁהַתְּנוּעָה יוֹתֵר מִדְּהִירָה כֵּךְ הַחֲפֵץ יוֹתֵר קָל, וְכְכָל שֶׁהַתְּנוּעָה יוֹתֵר אִיטִית הַחֲפֵץ יוֹתֵר כְּבֵד. יִשְׁנֵם אֲנִשִׁים שֶׁרָצוּ לְהוֹסִיף אֵת הָאֲלִמְנַט הַזֶּה לְחֲמֻשַׁת הַחוּשִׁים אִךְ אִין זֶה נִכּוֹן מִפְּנֵי שֶׁהוּא נוֹבַע מִן הַתְּנוּעָה, כְּמוֹ שֶׁכְּתַבְנוּ, וְלֹא שִׁיךְ לְחוּשִׁים. ב. דִּיבּוּר — "לֹא יִהְיֶה בְּגֵרוֹנָם"; הַדִּיבּוּר כְּפִי שֶׁרָאִינוּ לְעִיל בְּנוֹי מִהֲבֵרוֹת, מִיָּלִים, מִשְׁפָּטִים וְכו'.

מט וכאשר אמר לנו מדע השכל וצוה בצדק והזהיר מהפזב, באמרו (משלי ה, ז-ח): כי אמת יהגה חכי וגומר בצדק כל אמרי פי וגומר. ואחר כן אמת לנו המדע ההכרחי, כי כל מה שמביא לדחות מאומה מן המוחש או מן המשכל שהוא שקר, ובטול מה שדוחה המוחש, באמרו (איוב יח, ד): טרף נפשו באפו הלמענך תעזב וגו', אבל בטול מה שדוחה המשכל מהפזב והצדק, באמרו (שם כד, כה): אם לא אפו מי יכזיבני וגומר. באחר כך הודיענו שכל המדעים בנויים על מה שהשגנו בחושינו אשר זכרנום, ומסתעפים מהם ומוצאים מהם, באמרו (שם לד, ב): שמעו חכמים מלי יודעים האזינו לי כי אין מלין תבחן וחרך אכל יטעם לו. ואחר כן אמת לנו האמרים הצדיקים שהם אמת, באמרו (שם טו, יז-יח): אחרך שמע לי וגו' אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם להם לבדם נתנה הארץ וגומר. ויש להם תנאים כבר בארנום בפרוש אלה הפסוקים

מט. היסוד השני מופיע בדברי שלמה המלך, המספר על רדיפתו אחר האמת ובריחתו מן השקר ואומר (משלי ה, ז-ח): "כי אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשע, בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש".

נ. המסורת מאמתת גם את מדע ההכרח — כל דבר המבטל את המוחש או המושכל אינו יכול להתקיים.

על המוחש אומר הפסוק באיוב (יח, ד): "טרף נפשו באפו, הלמענך תעזב ארץ ויעקר צור ממקומו". רבנו מפרש שם כך: "ואמרו טורף נפשו, כלומר איוב, והיא המטרה המכוונת בזה, כי כאשר אמר אני נתיסרתי בלא חטא, והיה לדעתם אומר זה מייחס עוול למשפט, אמרו לו הלמענך, הבגללך אתה יעזוב כל העולם, ולא העולם כולו, אלא אף הר אחד, לא נוכל להזיזו ממקומו בגללך, והיאך נעביר אדון העולמים מתאריו שהוא צדיק, בגלל כך ונתארהו בעוול, לפי שלא החיל כך ייסורים אלו כי אם בחטאיך, וכן דרך הרשעים". זאת אומרת שמכיון שמוחש שהעולם ממשיך להתנהג כהרגלו ושום דבר לא זו ממקומו — גם לא סלע גדול, אפשר להסיק שה' נשאר בצדקתו ואינו מעניש סתם. מכאן למד רבנו שדבר המכחיש את המוחש אינו יכול להתקיים.

כמו כן מאמתת המסורת את מדע ההכרח הנובע מן השכל, כפי שנאמר באיוב (כד, כה): "ואם לא אפו מי יכזיבני, וישם לאל מילתי".

נא. לאחר מכן הודיעה לנו המסורת שכל המדעים בנויים על הרגשת החושים, כמו שאומר הפסוק (שם לד, ב-ג): "שמעו חכמים מילי ויודעים האזינו לי, כי אוזן מילין תבחן, וחרך יטעם לאכול", ממשיך איוב (טו, יז-יט) ומאמת לנו את המסורת: "אחרך שמע לי וזה חזיתי ואספרה, אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם, להם לבדם נתנה הארץ ולא עבר זר בתוכם". רבנו מסביר את הפסוקים הללו בפרושו כך: "ואמרו: 'אשר חכמים יגידו' אחר שאמר לפניו: 'זוה חזיתי ואספרה', הודיעונו בכך כי הידיעה האמיתית באיזה דבר תהיה באחד משני הדרכים, או בראייה כאמרו: 'זוה חזיתי ואספרה', או במסורת האמיתית, אמר בה: 'אשר חכמים יגידו', כלומר שלא יהא שם חשד או שקר מוסכם כאמרו: 'ולא כחדו מאבותם', הכוונה שתהא המסורת רצופה, כל דור קיבל מדור שכמותו. אחר כך

במקומם. ¹⁹ וכיון שזכרנו אלה השרשים הארבעה צריך שנבאר אופני הראיה מהם. ונאמר כי מדע החוש כל אשר יפל חושינו האמתי בדבוק אשר בינינו ובינו ¹⁹ ראוי שנדע שהוא הוא באמת כאשר השגנוהו אין בו ספק, אחר אשר נהיה רגילים בענין הדמיונים ולא נטעה בהם, כעם אשר חשבו כי הצורה אשר תראה במראה כי היא צורה ברואה שם באמת, ואינה כי אם טבע מיוחד לגשמים הזכים שתהפך צורת מה שהוא נכחה בה. ²¹ ולא כעם אשר שמו הקומה אשר תראה במים נהפכת שהיא אמת תברא בעת ההיא, ולא ידעו שהסבה בזה היא בשיהיו המים יותר עמקים בשעורם ²⁰ משעור ארץ הקומה. ²² וכאשר ישמר מזה וזולתו, יגיע אל דעת המוחשות באמת ולא תטעהו הדמות, כאשר אמר הכתוב (מלכים ב ג, כב): ויראו מואב מנגד את המים אדמים כדם. ²³ איך המשכלות כל אשר יצטיר בשכלנו הנצל מכל פגע והוא מדע אמת אין בו ספק, אחר שנדע איך נעין, ואחר כן נשלים העיון ונשמר מן הדמיונים והחלומות.

19. ובינו: ד"ר ובינו. 20. בשעורם: ל שיעורם.

אמר: 'להם לבדם ניתנה הארץ', חייב כי המסורת כאשר הם מוסרים אותה מלומדים וחכמים חייבים אנשי העיר וההמונים להאמין להם, ואל יאמר אדם איני מקבלו שהרי אין ההמונים יודעים אותו, אין זה חיובי (שכולם ידעו את זה), אלא יהיו המוסרים חכמים כאמרו: 'אשר חכמים יגידו', ויהיו ההולכים אחריהם המונים כאמרו: 'להם לבדם (לחכמים) ניתנה הארץ', ואמרו: 'ולא עבר זר בתוכם', כלומר שמי שהוא זר לבעלי המסורת אינו רשאי להיכנס בתוכם ויאמר להם הביאו לי על המסורת שלכם הוכחה עיונית או מוחשית, כיון שמה שקיבלו הויתו אפשרית...".

נב. איך משתמשים בכלים שנמנו לעיל? במוחש — עלינו להיזהר ולראות את המציאות כפי שהיא בלי להתבלבל ולהשתמש בדמיונות, בנוסף עלינו לוודא שמה שאנו חשים זו היא המציאות האמיתית. אל לנו לטעות כמו אותם האנשים המסתכלים על המראה וחושבים שבאמת נוצרה שם הצורה שהם רואים, ואינם יודעים שלמראה ישנה תכונה המיוחדת שהיא משקפת את מה שעומד מולה.

נג. וכן יש אנשים המסתכלים במים ורואים את דמותם וחושבים שבאמת יש שם את אותו הדבר שהם ראו, ורבנו מסביר זאת על פי ההשקפה המדעית של אותה התקופה, שהמים מחזירים השתקפות כשיש בהם את אותו עומק של הדבר אותו הם משקפים פחות או יותר. אם העומק של המים יהיה גדול או קטן יותר הם לא ישקפו את מה שעומד מעליהם.

נד. בעזרת בחינת הדברים בזהירות והישמרות מן הדמיון ניתן להגיע מן המוחש למסקנות אמיתיות, ולא כמואבים שעליהם נאמר (מלכים ב ג, כב): "וישכימו בבוקר והשמש זרחתה על המים ויראו מואב מנגד את המים אדומים כדם" — בני מואב קמו בבוקר והמים נראו להם כמו דם, והם חשבו שמלכי יהודה, ישראל ואדום שנלחמו בהם נלחמו אחד בשני. הטעות שלהם היתה שהמים נראו אדומים בגלל השמש שזרחה עליהם אך לא היה שם דם.

נה. גם בענייני השכל צריך להישמר מן הדמיונות ולהשתמש בשכל בצורה בריאה, ולא להיות כמו אותם אנשים שקבעו את הדמיונות והחלומות למציאות, וכל זאת כדי שלא

כי יש עם שקימום אמתות ברואות בצורות אשר ראה האדם, וחיבו עצמם זה פדי שלא ידחו הנראיה, ²¹ ולא ידעו כי קצתם יהיה מעניני היום החולף²¹ אשר עברו על המחשב, ובזה אמר הכתוב (קהלת ה, ב): כי בא החלום ברב ענין. ²² וקצתם מפני המזונות וחקים וקרים ורבים ומעוטים, ובזה אמר הכתוב (ישעיהו כט, ח): כאשר יחלם הרעב והנה אוכל וכאשר יחלם הצמא והנה שתה. וקצתם מפני המסך הגובר על המזג. והחם והלח ידמה שמחות ומיני שחוק, והיבש²² ידמה אבל ודאגות, וכמו שאמר הפואב החולף (איוב ז, יג-יד): כי אמרתי תנחמני ערשי ישא בשיחי משפכי וחתתני בחלמות ומחזינות תבעתני. ²³ אך בהם רמז מעט עליוני מתערב בהם על דרך הרמז והדמיון, כמו שאמר (שם לג, טו): בחלום חזיון לילה וגו'.

²³ אבל ההכרחיים מהמדעים כאשר ישיג חושנו בדברים אחרים עמו, אנו חייבים שנאמין בהם בלם בין שיהיו מעט או הרבה, מפני שלא התקיים המוחש ההוא כי אם בהם ואפשר שיהיה אחד ואפשר שיהיו שנים או שלשה או ארבעה או יותר מזה

21. החולף: ל מחלף. 22. והיבש: ד"ר והקר.

לשלו את מה שראו בחלומות, ומשום כך ערבבו את המציאות עם מה שראו בחלום ובדמיון (גם כאן רומז רבנו, ככל הנראה, לכלאם שהאמינה בדמיונות, כמו שהתבאר בהקדמה).

נו. אך אנו יודעים שהחלום מגיע לאדם בגלל כמה סיבות: ישנם דברים שהאדם חווה ביום שעבר, ועל זה אמר שלמה: "כי בא חלום ברוב עניין, וקול כסלים ברוב דברים" (קהלת ה, ב). רבנו שם מסביר: "והמפרשים פרשוהו, כמו שהסכל מתגנה בריבוי הבטחות שאינם אמת, וכן כשם שרוב החלומות מהמיית הנפש ואין בהם אמיתות...".

נו. מקצת החלומות מושפעים מהמזון של האדם — אם היה חם או קר, רב או מעט וכו', ועל כך אמר ישעיהו (כט, ח): "והיה כאשר יחלום הרעב והנה אוכל, והקיץ וריקה נפשו, וכאשר יחלום הצמא והנה שתה והקיץ והנה עייף ונפשו שוקקה". ישעיהו ממשיל את הגויים הרוצים לכבוש את ירושלים, ועומדים להכשל בכך, לאדם רעב וצמא החולם שהוא אוכל ושותה אך כשהוא מתעורר הוא ממשיך להיות רעב וצמא. חלק מהחלומות נוצרים מהתחושות והמחלות — כשיש לאדם תחושה של חום ולחות הוא מדמה דברים של שמחה, וכשיש לאדם תחושה של קור ויובש הוא מדמה דברים של יגון, עצב ואבל. ועליהם נאמר באיוב (ז, יג-יד): "כי אמרתי תנחמני ערשי... וחתתני בחלומות ומחזינות תבעתני".

נח. אולם האמת היא שיש חלומות שיש בהם אמת המגיעה מלמעלה, אך הם מיעוט החלומות, וכשמגיע איזה מסר מלמעלה הוא מגיע בדרך רמז ומשל, כמו שנאמר באיוב (לג, טו-טז): "בחלום חזיון לילה, בנפול תרדמה על האנשים בתנומות עלי משכב, אז יגלה אוזן אנשים".

נט. מדע ההכרחיות — כאשר אדם רואה או שומע משהו, שנובע מדבר אחר, אף על פי שהוא אינו רואה אותו הוא חייב להאמין שהוא קיים, כמו שאומר הפתגם: "אין עשן בלי

וְאִפְלוּ הִגִּיעוּ אֶל מַה שֶׁהִגִּיעוּ, מִפְּנֵי שְׂאֵי אִפְשָׁר בְּלִתִּי הַמוּחָשׁ הַהוּא וְאִי אִפְשָׁר בְּלַעֲדֵיהֶם כָּלֵם. וְהֶאֱחָד מֵהֶם כִּי בְּשִׂאֲנַחְנוּ רוּאִים עֵשֶׁן שְׂנֵאָמִין מִצִּיאוֹת הָאֵשׁ בְּמִצִּיאוֹת הָעֵשֶׁן, כִּי לֹא יֵתֵם זֶה כִּי אִם בְּזֶה. וְכֵן כְּאִשֶׁר נִשְׁמַע קוֹל אָדָם מֵאַחֲרֵי הַפְּרָגוֹד אוֹ מֵאַחֲרֵי הַכֶּתֶל, אֲנַחְנוּ חִיבִים שְׂנֵאָמִין בְּמִצִּיאוֹתוֹ, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה קוֹל אָדָם כִּי אִם מֵאָדָם נִמְצָא.^ס אֲבָל מַה שְׂיוֹסִיף עַל הָאֶחָד כְּמוֹ שֶׁאֲנִי רוּאִים הַמְּזוּן נִכְנָס בְּבִטָּן בַּעַל חַי מְגִשֵׁם וְתִצֵּא הַפְּסֻלָּת מִמֶּנּוּ; וְאִם לֹא נֵאָמִין בְּאַרְבָּעָה דְּבָרִים לֹא יִשְׁלַם מַה שֶׁהִשְׁיִגוּ חוּשֵׁינוּ, וְהוּא שִׁישׁ בְּהֶם כַּח מוֹשֵׁף הַמְּזוּן לְפָנִים וְכַח מַחְזִיק בּוֹ עַד שִׁיתְבַּשֵׁל, וְכַח שֶׁמְעַבֵּל אוֹתוֹ, וְכַח דּוֹחָה פְּסֻלָּתוֹ בּוֹ נִדְחָה חוּץ. וְכְאִשֶׁר יִהְיֶה הַמוּחָשׁ לֹא יֵתֵם כִּי אִם בְּאֵלוֹ הָאֲרָבָעָה צְרִיף שְׂנֵאָמִין שֶׁאַרְבַּעַתֶּם אָמֵת.^{סו} וְאִפְשָׁר שֶׁלֹּא תִשְׁלַם לָנוּ אָמוּנָת מַה שְׂנֵאָמִין עַד שֶׁנִּחְדַּשׁ לוֹ מְלֶאכֶה שֶׁתֵּאֱמָתֵהוּ לָנוּ, וְאִפְשָׁר שֶׁנִּצְטָרֵף לְמִלְאכּוֹת רַבּוֹת, וְכְאִשֶׁר יִתְאֱמַת שֶׁהִדְבָּר הַהוּא הַמוּחָשׁ נִתְּלָה בְּהֶם אֲנִי חִיבִים שֶׁנִּחְשַׁב אוֹתָם כָּלֵם אָמֵת עַד שִׁיתְקִים הַמוּחָשׁ הַהוּא. וְזֶה כְּאִשֶׁר נִרְאָה הִירַח מֵאִיר עַל הָאָרֶץ וְהוּא בָּא בְּעֵתִים שׁוֹנִים מִיּוֹם וּמִלֵּילָה, וְעַם זֶה הוֹלֵךְ הִלִּיכָה אֲרָכָה וְהִלִּיכָה קְצָרָה, כְּאִשֶׁר יִקְצַר עֵתִים לְהִגִּיעַ אֶל אַחַת הַמַּחְנוֹת הַשְּׂמֵנָה וְעִשְׂרִים אֲשֶׁר הַשְּׂנִגְנוּם וְקִרְאֵנוּ לָהֶם שְׂמוֹת, וְיִמְשֵׁף עֵתִים וְיַעֲבֵר אוֹתָם. וְעַם זֶה אֲנִי רוּאִים אוֹתוֹ פְּעַם הוֹלֵךְ בְּנִגַב וּפְעַם בְּצִפּוֹן, וְנִדְעַ מִזֶּה כִּי אִם הִיְתָה לוֹ תְּנוּעָה אַחַת בְּלִבָּד לֹא הִיְתָה מִתְחַלְפֶּת הִלִּיכָתוֹ וְרַחְבּוֹ. וְרִאוּתָנוּ הַתְּחַלְפוֹתוֹ מְחִיב שִׁישׁ לוֹ תְּנוּעוֹת רַבּוֹת, וְשֶׁהַתְּנוּעוֹת הַרְבּוֹת לֹא תִהְיֶינָה כִּי אִם מְגִשְׂמִים רַבִּים, מִפְּנֵי שֶׁהִגִּשֵׁם הָאֶחָד לֹא יִנוּעַ בְּעַת אַחַת²³ שְׁתֵּי

23. אחת: ד"ר אחד.

אש" — גם כאשר לא רואים את האש אפשר לדעת שהיא קיימת בגלל העשן. וכך כאשר שומעים קול אדם מאחורי קיר, מוכרח הוא שיש אדם מאחורי אותו הקיר אף על פי שכרגע לא רואים אלא קיר.

ס. יותר מכך, כאשר אנו רואים בהמה שמכניסה אוכל לתוך פיה ולאחר פרק זמן היא מוציאה פסולת, ברור הוא שפעלו כאן ארבעה כוחות שבלעדיהם הבהמה אינה יכולה לאכול ולהוציא פסולת, ואלו הם: א. הכוח המושך את האוכל פנימה. ב. הכוח המחזיק את האוכל עד שהוא מתעכל. ג. הכוח המעכל את המזון ומעבד אותו. ד. הכוח הפולט את הפסולת החוצה. מכיון שכוחות אלו הכרחיים להשלמת תהליך האכילה ועיבוד המזון, כאשר רואים את תוצאות התהליך מוכרחים להאמין בקיומם.

סא. ישנם מקרים בהם נצטרך להמציא תיאוריה על מנת לפרש דברים שאנו רואים במציאות, למשל אנו רואים שהירח עולה ושוקע בזמנים שונים ביום ובלילה, לפעמים נע במסלול קצר ולפעמים במסלול ארוך, והוא עובר בעשרים ושמונה תחנות ברקיע, אך לפעמים הוא מגיע מהר ולפעמים לאט, ואם היתה לו רק צורת תנועה אחת הוא לא היה יכול לשנות את מסלולו. העובדה שהירח עובר במסלולים שונים מלמדת שמופעלים עליו הרבה כוחות, זאת אומרת שהוא אינו מושפע מגלגל אחד בלבד אלא מכמה גלגלים. אל

תנועות מתחלפות, כל שכן שלש או ארבע.²⁴ ושהגשמים הרבים השוים בצורתם פוסקים קצתם את קצתם, ולכן התנועות יחסרו קצתם מקצתם או יוסיפו עליו, ושה לא יתאמת לנו כי אם במלאכת²⁵ השעור שנקראת הנדס"ה. והיא תראה אותם לנו נכנסים בצורה על דרך ההרכבה, אחר שנעמד על הפשוט מהם והתעסקנו לדעת הצורות הפשוטות, אחר הנקודות והקוים, עד שידענו הצורה המשלשת והמרבעת והעגלה והנכנסת והפשוטה והפוסקת, עד שהגענו לידיעת הצורה הפוסקת ומה שמתברר מחלקיה, ומה שמתבטל, עד שידענו כי צורות הגלגלים כדוריות או עגלות ומקצתם בתוך קצתם.²⁶ ויבהשלמת המלאכות האלה יתברר לנו כי הליכת הירח מרכב מארבעה תנועות, וצריך שנאמין כי אלה המלאכות אמת, מפני שלא תתם לנו אמונת התחלפות הליכתו על החק הטבעי כי אם בהם.²⁷ וכיון שבארנו איך יהיה המדע ההכרחי, צריך שנזכיר מה שישמרהו מן ההפסד, והוא שרב מחלוקות בני אדם והתחלפות ראיותיהם בו וממנו.²⁸ ונאמר כשיאמר אומר האמנתי בכך שלא אבטל המוחש, אנו חייבין לעין שמה המוחש יתקיים בזולת מה שהאמין בו, ואם הוא כן, מה שהאמין בו בטל. וזה כמי שהאמין כי המגורה בעבור שראים מלבנתה שהיה עליה סבוב גלגל השמש מקדם, וכאשר יבחנו דבריו נמצא זולתן אפשר, והוא שהיה זה

24. שלש או ארבע: ד"ר שלושה או ארבעה. 25. במלאכת: ל כמלאכת.

החשוב הזה נוכל להגיע רק על ידי מלאכת ההנדסה. מלאכת ההנדסה מורה לנו תחילה את הנקודות והקווים, ולאחר מכן את התבניות המורכבות יותר — משולש, מרובע, עיגול וכו', ובהמשך מלמדת אותנו לבנות משפטים ולבדוק אלו מהם אמיתיים ואלו מוטעים. על ידי המלאכה הזאת אנו יכולים לדעת איך הגלגלים נראים אף על פי שהם נמצאים במרחק עצום מאיתנו.

סב. על ידי המומחיות במלאכת ההנדסה אנו יודעים שתנועת הירח מורכבת מארבע תנועות, ואנו חייבים להאמין שהתנועות האלו באמת מתבצעות כך על ידי הגלגלים, מפני שאין לירח אפשרות אחרת להסתובב כך.

סג. אמנם הוכחנו שישנו מדע הכרחי, אך לא כל דבר שאנשים אומרים על מנת להסביר תופעה מסויימת הוא אמיתי. בשביל לדעת היכן נמצאת האמת מביא רבנו כמה כלים על מנת לבדוק מהי הידיעה האמיתית ומהי הידיעה השקרית.

סד. כאשר אדם אומר: 'אני סובר שדעה מסוימת היא אמת על מנת שלא לבטל רושם מוחש', צריך לבדוק האם ללא אותה דעה אותו המוחש באמת יתבטל, או שהוא אומר כך על מנת שנקבל את דעתו. למשל, יש הטוענים ששביל החלב נראה לבן מפני שפעם היתה השמש עוברת שם, אולם ניתן להסביר זאת בדרכים אחרות — אולי ישנם שם אדים העולים ממקום כלשהו שבוערת בו אש ואתם אנו רואים, או שישנו שם קיבוץ של

איך עולה מחלק אישי עומד, או כוכבים קטנים נקבצים, או זולת זה, ויתבטל מה שאמר. ^טואם יאמר אומר האמנתי כך שלא אבטל המשכל, אנו חייבין לעין אם המשכל ההוא יתחייב בזולת מה שהאמין בו, בטלה אמונתו. וזה כמי שחשב שיש ארץ אחרת זולת זאת, וראיתם על זה שתהיה האש באמצע, כי כל דבר חשוב שמור באמצע. ^{טו}וכבר התישר לנו שחשב זה לאדם השוכן בארץ אשר הוא באמצע הפל, ובטל מה שחייבוהו עצמם בו. ^{טז}וכשיאמר אומר האמנתי בכך הקשה על המוחש, והיתה האמונה ההיא מפסדת מוחש אחר, נדון בגדול ²⁶ שבשני המוחשים, כמו שחשבו כי הדברים כלם הוחלו מן המים כי בעלי חיים מיסוד לה, ועזבו מה שהם

26. בגדול: ד"ר בגבול.

כוכבים קטנים, וכן ניתן לתרץ תירוצים אחרים, וכיון שניתן להסביר זאת בדרך אחרת לא חייבים לקבל את דעתם.

סה. כמו כן, כשאדם אומר: 'אני מחזיק בדעה פלונית בכדי שלא לבטל מושכל מסויים', יש לעיין ולראות האם אותו מושכל יתבטל אם אותה דעה לא תתקיים. למשל, ישנם אנשים האומרים שהגלגלים העשויים מאש נמצאים באמצע השמים מפני שכל דבר חשוב נמצא באמצע, וכדור הארץ נמצא מתחת לגלגלים, ולכן חייבים לומר שיש עוד כדור ארץ אחר מעל הגלגלים בשביל שגלגל האש יהיה באמצע, ומכאן הם מסיקים שיש עוד עולם חוץ משלנו. רבנו נוקט שהגלגלים עשויים מאש, וכך סוברים גם הרד"ק (ישעיהו מ, יב) ורבנו בחיי (חובות הלכות, שער הייחוד פרק ו), בשונה מהרבה מאוד פילוסופים וראשונים, ובראשם אריסטו והרמב"ם, שהאמינו שהגלגלים עשויים מחומר חמישי (הנוסף לארבעת היסודות שמהם בנוי העולם — מים, אוויר, אש ועפר, כמו שהובא בהקדמה) שנקרא: אית'ר.

סו. דעתם של אותם אנשים נבעה מההנחה שכל דבר חשוב נמצא באמצע ושהגלגלים הם הדבר החשוב ביותר, אולם ניתן לומר שלא הגלגלים חשובים אלא האדם, ולכן האדם הוא זה שנמצא באמצע, ואם כך כדור הארץ שוכן באמצע היקום, ועל ידי סברא זו בטלה דעתם. העובדה שהאדם הוא הנברא החשוב ביותר וכל היקום נברא בשבילו מופיעה גם בגמרא (ברכות לב): "אמר לה הקדוש ברוך הוא: י"ב מזלות בראתי ברקיע, ועל כל מזל ומזל בראתי לו שלושים חיל, ועל כל חיל וחיל בראתי לו שלושים לגיון, ועל כל לגיון ולגיון בראתי לו שלושים רהטון, ועל כל רהטון ורהטון בראתי לו שלושים קרטון, ועל כל קרטון וקרטון בראתי לו שלושים גסטרא, ועל כל גסטרא וגסטרא תליתי בו שלוש מאות ושישים וחמישה אלפי ריבוא כוכבים כנגד ימות החמה, וכולן לא בראתי אלא בשבילך".

סז. ישנם אנשים אחרים המחזיקים בדעה מסוימת מתוך השוואה למוחש אחד, אולם אם נקבל את דעתם היא תבטל לנו מוחש אחר, כגון: תלס וחבריו הפילוסופים שקבעו שהעולם נוצר מן המים, מפאת העובדה שכל עולם החי עשוי מלחות שהרי יצירתם של האדם ובעלי החיים היא מטיפת זרע שהיא נוזל, ורוב העולם הוא מים, ואם כל העולם בנוי ועשוי מנוזל, מן הסתם הוא גם נוצר מנוזל. רבנו שולל דעה זאת מפני שהיא סותרת

רואים אותו מהגרת המים מהתוכו לא יתכן שיהיה שרש כי לא יעמד בעצמו, וכאשר נפגשים בהבאת הראיה כמו אלה השנים הגדול שבהם יותר ראוי לראיה. ^ס וכאשר יאמר אומר האמנתי כף הקשה על המוחש, ויהיה קצת מאמרו סותר את קצתו מאמרו שקר. כמאמר אשר חשבו כי הטוב הוא כל מה שהוא ערב לנו מפני שכף הם חשים, ואינם זוכרים שהריגתם תערב לשונאיהם כאשר הריגת שונאיהם תערב להם, ויהיה טוב ורע יחד דבר שסותר זה את זה. ^ס וכשיאמר אומר האמנתי כף לעלת כף ודקדקנו העלה ההיא ומצאנו אותה מחיבת דבר אחר איננו מאמין בו כבר בטלה, כמאמר אנשי הקדמות האמינו כי הדברים קדומים, מפני שאין אנו מאמינים אלא במה שהשיגוהו חושינו, ואשר אין מאמינים כי אם במה שהשיגוהו חושיהם ימנעם שיאמינו כי הדברים קדמונים, כי אי אפשר שיחושו הקדמון בקדמותו. ^ל וכן אם יאמר אומר האמנתי ²⁷ כף לעלה כף, ותמצאהו שנכנס ביותר קשה ממה שברח ממנו, כאשר ברח קצת המיחדים מאמור שאינו יכול על השבת אתמול, נכנס במה שהוא יותר רע לספר עליו מה שהוא הבל, וכאשר אני עתיד לזכר במאמר השני ²⁸. ^ע ואנחנו עתה כאשר נדרש קיום אמתת מדע ההכרחי, נשמרהו מחמשת ²⁹ הענינים

27. האמנתי: ד"ר מאנתי. 28. השני: ד"ר הראשון. 29. מחמשת: ל מחמישה.

מוחש אחר — הרי הנוזל לא מסוגל לעמוד ולהתעצב למשהו מוצק, וגם שמו — נוזל — מעיד עליו שהוא אינו יכול להתגבש לדבר מוצק. לכן לא יתכן לומר שהעולם נברא מנוזלים, מפני שמול העובדה שכל דבר בעולם החי עשוי מנוזלים, עומדת עובדה חזקה יותר שהנוזל, במצב הצבירה בו הוא נמצא, אינו מסוגל להתגבש לכדי עצם יציב ועומד. סה. ישנם אנשים המאמינים בדעה מסוימת מתוך השוואה למוחש, אלא שמקצת דבריהם סותרים זה את זה. למשל, יש הסוברים שהגדרתו של המושג "טוב" היא — כל דבר שמהנה את האדם, אך הם אינם מבינים שדבר זה לא יתכן מפני שהריגתם משמחת את אויביהם כשם שהם נהנים כשאויביהם נהרגים, ואם כן גם הדבר הרע — הריגתם — נופל תחת הגדרת הטוב, שהרי הוא מהנה את אויביהם, וזה דבר המנוגד להגיון.

סט. ישנם אנשים אחרים המחזיקים בדעה פלונית מפאת סיבה מסוימת, אך כשמסתכלים על אותה הסיבה היא מחייבת דברים נוספים שהם אינם מאמינים בהם ואם כן בטלה אמונתם. למשל, אנשים אינם מאמינים שהעולם נברא אלא סוברים שהוא קדמון מפני שהם מאמינים רק במה שהם מרגישים על ידי חמשת החושים שלהם, אלא שדעה זו עצמה סותרת את קדמות העולם, מפני שלא ניתן לחוש את הקדמות באמצעות החושים אלא באמצעות האמונה שהיא דבר רוחני ולא פיזי.

ע. ישנם אנשים שאומרים דבר מסוים בכדי שהוא לא יסתור אמונה אחרת, אך על ידי אמונה זו הם סותרים דבר בסיסי אחר, כגון, כאלה שמתחמקים מלומר שה' לא יכול להחזיר את היום שעבר, ועל ידי זה הם מגיעים לדעות גרועות הרבה יותר.

עא. רבנו מסכם: ישנן חמש בחינות שהמדע ההכרחי צריך לעמוד בהן, וזאת בנוסף

הָאֵלֶּה הַמִּפְסִידִים אוֹתוֹ. וְהוּא שְׁלֵא תִגְזֹר בְּזוּלָתוֹ אֲמַתַּת הַמּוֹחַשׁ, וְלֹא תִגְזֹר בְּזוּלָתוֹ אֲמַתַּת הַיְדוּעַ. וְלֹא שִׁיחָה מִפְסִיד אֲמַת אַחֲרַת, וְשְׁלֵא יִסְתֵּר קֶצֶתוֹ³⁰, כִּל שֶׁפֶן שִׁיכְנֵס בִּיתֵר רַע מִמָּה שֶׁבָּרַח מִמֶּנּוּ. וְזֶה אַחֲרֵי שְׁמִירַת הַמּוֹחַשׁ וְהַמְשָׁכָל בְּרִגְלֵי אֲשֶׁר זָכְרָנוּ. וַיְהִי שְׁבָעָה עֲנֻנִים עִם הַמֶּתוֹן עַל מְלֹאכֶת הָעֵינִין עַד הַשְּׁלֵמָתָה תִּצָּא לָנוּ הָאֲמַת. וּכְשִׁיבָא זוּלְתָנוּ לְהִבְיָא לָנוּ רְאִיָּה בְּמִדְעַ הַהִכְרָחִי, נִבְחִין דְּבָרֵינוּ בְּאֵלֶּה הַשְּׁבָעָה, וּכְאֲשֶׁר יִבְחִין בְּמִבְחָן וַיִּשְׁקַל בְּמֵאזְנַיִם יְהִיָּה אֲמַת גַּם כִּן מְקַבֵּל. וְכֵן נִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶם בְּעֲנֻנֵי הַהִגְדָּה הַנְּאֻמָּנָה, רוּצָה לֹאמַר סִפְרֵי הַנְּבִיאִים, אֲךָ אֵינן זֶה מְקוֹם לְבָאֵר בּוֹ כִּל אֹפְנֵיָהֶם, וּכְבָּר בְּאַרְתֵי מְזָה קֶצֶת נִרְחַב בְּפִתִיחַת פְּרוּשׁ הַתּוֹרָה.

ו' ע"אם יאמר אומר איך נשים עלינו לדין העיון בידיעות ודקדוקים עד אשר נאמין אותם כפי מה שיתבררו במלאכת השעור ויתישבו, והעם מרחיקים המלאכה הזאת עד שהם אומרים שהעיון בה מביא הכפירה ומביא אל האפיקורסות? נאמר כי זה אינו אלא אצל עמי הארץ שבהם, כאשר סוברים עמי הארץ שבעיר הזאת כי כל מי שהוא הולך אל ארץ הדו יעשיר. וכמו שנאמר על עמי הארץ שבעירנו שהם סוברים שדבר שהוא דומה לתנין בולע הירח ונקדר. וכאשר אומרים על קצת עמי הארץ שבערב שהם סוברים שמי שמת מהם ולא ישחטו גמלו על קברו יביאוהו ליום הדין רגלי. והרבה כזה ממה שראוי לשתק³¹ עליו. ע"אם יאמר אומר הנה חכמי ישראל הזהירו מזה, ובלבד העיון בתחלת הזמן ותחלת המקום, באמרם: כִּל הַמְּסַתְכָל בְּאַרְבָּעָה דְּבָרִים רְאִי לֹא בְּאֵלֹהֵינוּ לֹא בְּאֵלֵינוּ; מַה לְמַעַלָּה מַה לְמַטָּה, מַה לְפָנִים מַה

30. ושל א יסתר קצתו: ד"ר הוסיפו את קצתו. 31. לשתק: ד"ר לשחוק.

לבחינת המוחש והמושכל על פי מה שאמרנו לפני כן — חקירה עד תום, וראיית הדברים בעיניים מציאותיות ללא דמיונות. סך הכל ישנן שבע בחינות שיש לערוך על מנת לוודא אם דעה מסוימת היא אמיתית או שקרית. באותם כלים יש לבחון גם את המסורת בכדי לאמת אותה אלא שאין זה המקום לכך.

ו מעלות העיון והחקירה

עב. איך אפשר לומר שיש חובה לעיין ולחקור ולהאמין לפי מסקנות החקירה, הלא הדבר עלול להביא לידי כפירה ואפיקורסות כפי שחושב ההמוץ? שאלה זו קיימת רק בקרב עמי הארצות שהם אנשים שטחיים ואינם רגילים לחשוב ולכן הם מאמינים בכל מיני דברים מזוהרים ולא נכונים, למשל — שכל אדם שהולך להודו מעשיר או שליקי הירח נגרם על ידי תנין הבולע אותו, וכמו שאנשי ערב חושבים שמי שגמלו לא נשחט על קברו יצטרך ללכת רגלי כאשר יקום לתחיה, ועוד דברים המעוררים גיחוך.

עג. ואם יאמר אדם, הרי חז"ל הזהירו אותנו שלא לעיין, ובמיוחד לא בראשית הזמן ובראשית המקום, כמו שכתוב (חגיגה יא): "כל המסתכל בארבע דברים רתוי לו כאילו לא

לְאַחֹר (חגיגה יא:). נֹאמֵר וְנַעֲזֹר בְּאַלֵּהִים כִּי הָעֵינִן הָאֲמִתִּי לֹא יִתְכַן שְׂיִמְנְעוּהוּ מִמֶּנּוּ, וְיִצְרְנוּ כְּכָר צְוָה בּוֹ עִם הַהֲגָדָה הַנְּאֻמָּנָה, כְּאֲמָרוֹ (ישעיהו מ, כא): הֲלוֹא תִדְעוּ הֲלוֹא תִשְׁמְעוּ הֲלוֹא הֲגֵד מֵרֵאשׁ לָכֶם הֲלוֹא הִבִּינֹתֶם מוֹסְדוֹת הָאֶרֶץ. וְאֲמָרוּ הַחֲסִידִים קִצְתֶּם לְקִצְתֶּם (איוב לד, ד): מִשְׁפָּט נִבְחָרָה לָנוּ נִדְעָה בִּינֵינוּ מֵה טוֹב. וְכֹאשֶׁר יֵשׁ לַחֲמֻשֶׁת הָאֲנָשִׁים בְּזֶה, רוֹצֵה לֹמֵר אִיּוֹב וְחִבְרִיו מְאֻמְרִים נִרְחָבִים. ³² וְאָבֵל מְנַעוּ שְׁנַעֲזוּב סִפְרֵי הַנְּבִיאִים לְצַד וְשִׁנְסַמְךָ עַל מַה שְׂיִצָּא לְכָל אֶחָד וְאֶחָד בְּדַעַת ³² עֲצָמוּ בְּהַעֲלוֹתוֹ עַל דַּעְתוֹ הַתְּחִלּוֹת הַזְּמַן וְהַמְּקוֹם, כִּי כָּל הַמַּעֲשֵׂן מִן הַצַּד הַזֶּה אֲפֹשֶׁר שְׂיִמְצָא וְאֲפֹשֶׁר שְׂיִטְעָה, וְעַד שְׂיִמְצָא יִהְיֶה בְּלֹא דָת, וְאִם יִמְצָא הַדָּת וְיִחֲזִיק בָּהּ לֹא יִבְטַח מִהַעֲתָקוֹתוֹ מִמֶּנָּה בְּסִפְק שְׂיַעֲמֹד לְפָנָיו וְיִפְסִיד עֲלָיו אֲמוֹנָתוֹ, וְאֲנַחְנוּ בְּלָנוּ מִסְפִּימִים שְׂהַעוֹשָׂה זֶה חוֹטָא, אִם הוּא בַעַל עֵינִן, אָבֵל אֲנַחְנוּ קָהֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל חוֹקְרִים וּמַעֲשִׂינִים עַל דֶּרֶךְ זוֹלָת זוֹ, שֶׁהוּא מַה שְׂאֲנִי עֲתִיד לְזַכְרוֹ וּלְבָאֵר בְּעִזְרַת ה'.

³² עַד־עַל אֱלֹהִים יִישִׁירָךְ הָאִישׁ הַמַּעֲשֵׂן בְּסִפְרֵי הַזֶּה, כִּי אֲנַחְנוּ חוֹקְרִים וּמַעֲשִׂינִים בְּעֵינֵינוּ תוֹרַתְנוּ בְּשָׁנֵי עֵנְיָנִים: הָאֶחָד מֵהֶם שְׂיִתְבָּרַר אֲצֻלְנוּ בְּפַעַל מַה שְׂיִדְעֵנוּ מִנְּבִיאֵי הָאֱלֹהִים בְּמִדְעָה, וְהַשֵּׁנִי שְׁנֹשֵׁב עַל כָּל מִי שְׂטוּעַן עֲלֵינוּ בְּדִבְרֵי מִדְּבָרֵי תוֹרַתְנוּ; ³² וְהוּא שְׂאֱלֵהֵינוּ יִתְבָּרַךְ חִיבְנוּ כָּל מַה שְׂאֲנוּ צְרִיכִים אֵלָיו מַעֲשֵׂן תוֹרַתְנוּ עַל יְדֵי נְבִיאָיו, אַחַר שְׂאֲמַת

32. בדעת: ל בעדת.

בא לעולם — מה למטה, מה למעלה, מה לפניו ומה לאחור". נענה לו שלא יתכן שהקדוש ברוך הוא ימנע מאיתנו לעיין, כפי שהנביא אומר (ישעיהו מ, כא): "הלווא תדעו, הלווא תשמעו, הלווא הגד מראש לכם, הלווא הבינותם מוסדות הארץ", מפסוק זה אנו למדים שהאדם צריך לסמוך על המסורת הישנה — "הלווא הגד מראש לכם", ומצד שני מוטל עליו גם חיוב לעיין ולחקור — "הלווא הבינותם מוסדי ארץ". וכן אמר אליהוא לאיוב ושלושת חבריו (איוב לד, ד): "משפט נבחרה לנו, נדעה בינינו מה טוב". בספר איוב ישנם עוד דיונים רבים בין החברים על נושא זה.

עד. מפסוקים אלו רואים שצריך לעיין, אבל אל לנו לעשות זאת בכוח שכלנו בלבד אלא עלינו להיעזר בספרי הנביאים וחכמים שהם עמודי התווך שלנו, משום שעל ידם נישמר מלהגיע לידי טעות שאנו עלולים להכשל בה אם נעיין רק על ידי שכלנו. ועוד, אם נסמוך רק על עיוננו ולא על דברי הנביאים, כל עוד לא נגיע למסקנה, נשאר תלושים ללא אמונה ודרך, ואפילו אם העיין יביא אותנו לאמונה, אין לנו בטחון שלא נטעה ונסור ממנה.

עה. אנו מעיינים בשורשי אמונתנו משתי סיבות: א. בכדי לאמת את התורה ולדעת אותה בידיעה ברורה, ולא רק באמונה תמימה. ב. בכדי שנוכל להשיב תשובות לכל מי שישאל אותנו שאלות אמוניות.

עו. ה' מסר לנו את הבסיס של היהדות על ידי הנביאים, לאחר שאימת לנו את נבואתם

לָהֶם הַנְּבוּאָה אֲצִלְנוּ בְּאוֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים, וְצָוְנוּ שְׁנֵאֲמִין בְּעִנְיָנִים הָהֵם וְנִשְׁמְרִם. וְהוֹדִיעֵנו כִּי כְּאֲשֶׁר נִעַין וְנַחְקֵר יֵצֵא לָנוּ הַבְּרִיר הַשְּׁלֵם בְּכָל שַׁעַר כְּאֲשֶׁר הוֹדִיעֵנו עַל יַד נְבִיאֵינוּ³³. וְהִבְטִיחֵנוּ כִּי לֹא יִתְּכֵן שְׂיִהְיֶה לְכוֹפְרִים עָלֵינוּ טַעֲנָה בְּתוֹרַתְנוּ וְלֹא רֵאִיָּה לְמַסְפָּקִים בְּאֲמוּנָתְנוּ. ³⁴וְהוּא בְּאֲמָרוֹ כְּמָה שֶׁהִגִּיד לָנוּ מִן הַדְּבָרִים כָּלֵם שֶׁהֵם מוֹחֲלִים וְהוּא הַבּוֹרָא אֶת הַתְּחִלָּתָם וְהוּא אַחַד אֵין שְׂתָף לוֹ, בְּאֲמָרוֹ (ישעיהו מד, ו): כֹּה אָמַר ה' מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וְגֵאלוֹ ה' צְבָאוֹת אֲנִי רֵאשׁוֹן וְאֲנִי אַחֲרוֹן וּמִבְּלַעֲדֵי אֵין אֱלֹהִים. וְאָמַר אַחֲרָיו בְּמָה³⁴ שְׁצָנָה בּוֹ וְהוֹהִירֵנוּ מִמֶּנּוּ וְהִגִּיד אוֹתָהּ לָנוּ שֶׁהוּא הִיָּה וְהוּא יִהְיֶה, בְּאֲמָרוֹ (שם ז): וּמִי כְמוֹנִי יִקְרָא וְיִגִּידָהּ וְיַעֲרֹכָהּ לִי מִשּׁוּמִי עִם עוֹלָם וְאֲתִיּוֹת וְאֲשֶׁר תְּבַאנָה יִגִּידוּ לָמוֹ. ³⁵וְהוֹסִיר פְּחָדְנוּ מִן הַחֻלְקִים עָלֵינוּ כִּי לֹא יִתְּכֵן לָהֶם שְׂיִגְבְּרוּ עָלֵינוּ בְּטַעֲנָה וְלֹא שְׂיִרְאוּ עָלֵינוּ דְּבַר מְחִיב, כְּמוֹ שְׂאָמַר (שם ח): אֵל תִּפְחָדוּ וְאֵל תִּרְהוּ הֲלֹא מֵאֵז הִשְׁמַעְתִּיךָ וְהִגְדַּתִּי וְאַתֶּם עָדֵי הַיֵּשׁ אֱלֹהִים מִבְּלַעֲדֵי וְאֵין צוּר בַּל יִדְעַתִּי. וְאָמְרוּ: אֵל תִּפְחָדוּ רּוֹצֵה בּוֹ עִנְיָנֵי בְּעַלֵּי דִינָין בְּרָבָם וּכְחוֹתָם וּמִדּוֹתָם, כְּמוֹ שְׂאָמַר בְּמִקּוֹם אַחֵר (שם נא, י): וְתִפְחָד תְּמִיד כָּל הַיּוֹם מִפְּנֵי חֲמַת הַמְּצִיק. וְאָמְרוּ: וְאֵל תִּרְהוּ הוּא כְּמוֹ וְאֵל תִּירָאוּ כְּאֲשֶׁר יָבֵא בְּעִנְיָן הַתְּמוּרָה הַזֶּה בְּמִקּוֹם אֲלֵף, וְרוֹצֵה מִן הַדְּבָרִים עֲצָמָם וּמִן

33. נביאיו: ד"ר נביאו. 34. במה: ד"ר כמה.

על ידי אותות ומופתים, והודיע לנו שכאשר נעייין בשכלנו נגיע לאותה מסקנה שאותה מסרו לנו הנביאים, ובנוסף הבטיח לנו ד' שלא יתכן שלחולקים עלינו תהיה הוכחה ברורה נגד דתנו. אפשר לסמוך על הבטחה זו, מפני שה' הוא זה שברא את העולם על כל יצוריו, ולא יתכן שיציר כפיו של ה' יסתור את דתו.

עז. ועל כך אמר הנביא ישעיהו (מד, ו): "כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו ה' צבאות, אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים" ובפסוק זה כלולים עקרי האמונה: שהעולם אינו קדמון אלא מחודש, וה' הוא בוראו, ואין כוח נוסף השולט בעולם. וממשיך לומר לנו שלא נחשוב שה' יעזוב אותנו, על כך אמר ישעיהו (שם ז): "ומי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי משומי עם עולם ואותיות ואשר תבואנה יגידו למו", וההסבר הוא: מי יכול לקרוא את הדורות מראש כמוני, ואם יש אחד כזה שיבוא לפני ויערוך את דבריו, ומי יגיד לי את מה שאני רוצה לעשות — לגאול את עם ישראל ולהניח אותו על אדמתו, והאותות והמופתים שיגיעו בעתיד הם יגידו להם מי הוא האל השולט (זהו אחד הפירושים של "משומי עם עולם").

עח. לאחר מכן הפיג ה' את פחדינו והבטיח לנו שאף אחד לא יצליח לטעון טענה או להוכיח הוכחה הסותרת את האמונה, כפי שכתוב (שם ח): "אל תפחדו ואל תרהו, הלא מאז השמעתיך והגדתי, ואתם עדי, היש אלוה מבלעדי ואין צור בל ידעתי". תחילת הפסוק — "אל תפחדו" — מדברת על פחד פיזי ואומרת שאל לנו לפחד מן העמים שהם רבים וחזקים מאתנו, שהרי מובן המילה 'פחד' הוא פחד פיזי מאויב, כמו שנאמר (שם נא, י): "ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק"; והמילים: "ואל תרהו" כוונתן "אל תראו" שהרי האותיות ה' ו-א' מתחלפות, ומשמעותן היא פחד רוחני — אל לנו לפחד

הטעויות עצמם, כַּאֲשֶׁר אָמַר בְּמָקוֹם אַחֵר (יחזקאל ב, ו): "מְדַבְּרֵיהֶם אֶל תִּירָא וּמְפַנֵּיהֶם אֶל תַּחַת"³⁵, וְאָמַר (שמות ט, כ): הִירָא אֶת דְּבַר ה'.^{טו} וְאָמְרוּ: הֲלֹא מֵאֵז הַשְּׁמַעְתִּיךָ, רוֹצֵה בּוֹ הַהֲגָדוֹת שֶׁעֲתִידִים לָבֵא, וְאָמְרוּ: וְהַגְּדַתִּי, רוֹצֵה בּוֹ הַהֲגָדוֹת אֲשֶׁר חָלְפוּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (ישעיהו מב, ט): הֲרֵאשׁוֹנוֹת הִנֵּה בָּאוּ וְחֻדְשׁוֹת אֲנִי מַגִּיד. וְאָמְרוּ: וְאַתֶּם עֲדִי, דוֹמָה אֶל מֵה שֶׁרָאָה הָעַם מִן הָאוֹתוֹת הַנִּרְאוֹת³⁶ וְהַמוֹפְתִים הַנִּגְלִים, וְהֵם עַל פְּנֵים רַבִּים מֵבֵא הָעֶשֶׂר מִכּוֹת עַל מִצְרַיִם וּבְקִיעַת הַיָּם וּמַעֲמַד הַר סִינַי.^פ וְאֲנִי רוֹאֶה כִּי עֲנִין אוֹת הַמֶּן יוֹתֵר נִפְלְאוֹת מִכֶּלֶם, כִּי הַדְּבָר הַמְתַּמִּיד יוֹתֵר נִפְלֵא מֵהַנִּפְסָק, כִּי לֹא יַעֲלֶה בְּדַעַת תַּחְבּוּלָה שֶׁתִּכְלָל עִם שְׁמִסְפָּרָם קְרוֹב לְאֶלֶף אֲלָפִים אָדָם אַרְבָּעִים שָׁנָה לֹא מְדַבֵּר, כִּי אִם מִמְּזוּן

35. מדבריהם... אל תחת: ד"ר מפניהם אל תירא ומדבריהם אל תחת. 36. הנראות: ד"ר המלאות.

מהוכחותיהם, כמו שנאמר (יחזקאל ב, ו): "מדבריהם אל תירא ומפניהם אל תחת", וכן כתוב (שמות ט, כ): "הירא את דבר ה'".

עט. והפסוק ממשיך: "הלא מאז השמעתוך" — את המאורעות שיבואו, "והגדתי" — את הדברים שהיו בעבר, כמו שנאמר (ישעיהו מב, ט): "הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד". "ואתם עדי" — רומז לכל הניסים והמופתים שראו ישראל בעבר — במצרים, במדבר, במעמד הר סיני ובכניסה לארץ וכו'.

ניסי בני ישראל

פ. לבני ישראל, מיום היותם לעם, נעשו ניסים רבים שכל אחד מהם נראה יותר גדול מהשני, אלא שנס המן הוא הנס הגדול ביותר (גם הראב"ע כתב כך בפרשת המן, וכן כתב הרמב"ן שם שהוא נס גדול כמו מעשה בראשית משום שכאן יצר ה' בריאה חדשה, בניגוד לשליו שלגביו הנס היה הבאתו ממקום למקום), משום שאף על פי ששאר הניסים היו גדולים הם נעשו באופן מקומי ומצומצם, מה שאין כן המן שירד במשך 40 שנה לשני

חקירה מול קבלה — הרחבה

כל גדולי ישראל מסכימים שלמסורת יש כוח גדול יותר מלשכל הישר. הרמ"ק מביא לכך משל: קבוצת אנשים רואה ארבעה אנשים הסוחבים ארגז כבד עוברים בשוק ויחידת חיילים מקיפה אותם. הראשון שרואה את הדבר אומר: בארגז ישנם ודאי סלעים כבדים — הרי ארבעה אנשים סוחבים אותו, אומר לו השני: אם היו בארגז אבנים לא היה צורך בקבוצת חיילים לשמור עליו, אלא כנראה שיש בו מתכת יקרה, השלישי אומר להם: תכולת הארגז חייבת להיות זהב משום שלא היה משתלם לשכור כל כך הרבה חיילים לשמור על סתם מתכת, וכך הם המשיכו להתדיין עד שהגיעו לאיזו שהיא מסקנה. אבל כל מסקנה שהם יגיעו אליה לא תהיה בודאי האמת, משום שיכול להיות שבארגז ישנו, למשל, אגרטל פשוט מלפני כמה דורות, שערכו גדול מבחינה ארכיאולוגית. כך גם בקשר ליחס של חקירה מול קבלה — אף אחד לא יכול לדעת באמת את טעמי המצוות או את כל עיקרי הדת אלא רק ה'. בעקבות זאת נחלקו גדולי ישראל לשני מחנות, האחד מחייב את החקירה השכלית ואילו השני שולל אותה. ונביא עתה את הדעות החולקות.

המחייבים מחקר:

רבנו (הקדמה לאמונות ודעות) מחייב מחקר והוא נותן לכך שתי סיבות: 1. בכדי שיתברר אצלנו בפועל ובשכל מה שידענו מנביאי האמת בדרך הקבלה. 2. בכדי שנוכל לענות תשובות לאפיקורסים.

רבנו בחיי כתב (חובות הלבבות שער הייחוד, פרק א) שהאדם חייב לחקור כפי השגתו וכוחו, ומי שלא רוצה לחקור נחשב בכלל המקצרים בחכמה ובמעשה, והוא דומה לחולה שמבין ברפואה והולך לרופא ומקבל את דבריו בלי לשאול שאלות. אך במקום אחר (שער יחוד המעשה, פרק ה) הוא מסייג את יכולת השכל ומוזהיר שאדם לא ילך לפי מה שליבו אומר לו מבלי להקשיב למסורת, משום שאין דבר שהאדם חושב עליו וחז"ל לא הגיעו לכך לפניו, על כן האדם חייב להקשיב לדורות הקודמים.

השוללים את המחקר:

ריה"ל — החכמה של העולם הגיעה מעם ישראל — הפילוסופים היוונים קיבלו את החכמה מהכתבים שהם לקחו אותה מהפרסים וכך הלאה עד האדם הראשון, ולכן אנו צריכים להיסתמך על המסורת שלנו ולא על שיכלנו בלבד (הכוזרי מאמר ראשון סעיפים טו, טז). אין לחקור שום יתרון על האדם התמים, משום שהחוקר מנסה להוכיח מה שהאדם התמים יודע כבר (שם מאמר חמישי סעיף א). הוא מוכיח זאת מאברהם שבהתחלה עסק במחקר אך עזב אותו לאחר שהקדוש ברוך הוא התגלה אליו, ואמר לו: "ויוצא אותו החוצה" (בראשית טו, ד) — "צא מאיצטגנינות שלך" (שבת קנז), כלומר עזוב את חכמת הכוכבים וכל חכמת טבע מסופקת.

ספר החינוך (הקדמה) — על ידי חקירה לא נוכל להגיע לתכלית העניין של החכמה, הרי אפילו בחקירת העולם הזה לא הגיעו אל עומק חכמת הטבע, לכן אנחנו לא צריכים לחשוב ולחקור בעצמנו, אלא עלינו לקחת את החקירה של רבותינו ולהישען עליה.

הרמב"ם (מורה נבוכים חלק ג, פרק נד) משלב בין השניים — החכמה השלמה היא ההוכחה השכלית לקבלה, אך האדם צריך לדעת שהקבלה והתורה קודמים לחכמה של המחקר. על מנת להבהיר מדוע עדיף שלא לחקור, מביאים משל למלך ששלח את המזכיר שלו לארץ אחרת על מנת לבקש הלוואה בשווי מליון דולר, אלא שהזהיר אותו שלא יפשוט את חולצתו בשום פנים ואופן. המזכיר הסכים, ארו את חפציו ונסע אל המדינה השכנה. הוא פנה אל בית המלך, שם קבלו אותו בכבוד רב, אך פתאום שאל אותו אחד השרים האם הגיבנת שלו נובעת ממתלה או שהיא קיימת מאז לידתו. המזכיר ענה כמובן שהוא בכלל לא גיבן, אך אז התערב השני ואמר: איך אתה יכול להכחיש זאת הרי כולם רואים שיש לך גיבנת, וכך התארך לו היוכוח, עד שאמר אחד השרים: מה הבעיה, אתה יכול להוריד את החולצה וכולם יראו אם יש לך או אין לך גיבנת. בתחילה לא הסכים המזכיר, אך בהמשך אמר שהוא מסכים לפשוט את החולצה רק בתנאי שיקבל חמישה מליון דולר, ואמר לעצמו, אם אקבל את הסכום הזה אני לא אצטרך לקחת את ההלוואה. הוא פשט את חולצתו, וכולם ראו שאין לו שום גיבנת. חזר המזכיר אל המלך וסיפר לו את הסיפור. אמר לו המלך: טיפש שכמותך, התערבתי עם המלך של אותה מדינה על סכום של שמונה מליון דולר שמזכירי הנאמן יעשה מה שאני אומר ולא יחרוג מהוראותי, והנה בגלל טיפשותך הפסדת בהתערבות. בנמשל המזכיר הוא האדם החכם בחכמה האנושית שאינו יכול לרדת אל סוף דעתה של החכמה האלוקית.

גם האחרונים חלוקים בדבר

רבי נחמן מברסלב התנגד נמרצות לחקירה הפילוסופית — "זכבר מבואר בספרים ובדברינו בכמה מקומות, להרחיק עצמו מאוד מאלו כלל לעיין כלל בספרי המחקר הפילוסופיא, ואפילו מספרים של חקירה שחברו גדולים מאחינו בני ישראל, גם מהם צריך להתרחק עצמו מאוד, כי הם מזיקים מאוד לאמונה. כי די לנו באמונתנו שקיבלנו מאבותינו וזה כלל גדול ויסוד ועיקר בעבודת ה', להיות תם וישר וכו', לעבוד אותו יתברך בתמימות, בלי שום חכמות וחקירות, כלל וכלל לא. גם מחכמות שיש בעבודת ה' בעצמו צריך להרחיק מאוד" (ליקוטי מוה"ר תנינא, ירושלים תשכ"ט, דף כו:).

הרש"ר הירש (חורב, תורת, מתוך פרק א) משלב בין שני הדברים, וסובר שגם אם אדם הגיע למסקנה אמונית על ידי השכל, כל עוד הוא לא הכניס אמונה זו בנפש ובלב, אמונה זו לא תשא פרי. לעומתו **הרב אליהו דסלר** (מכתב מאליו חלק ג, אמונה) סובר שזו טעות לחשוב שניתן להגיע אל האמונה על ידי השכל משום שהשכל משוחד ויש לו כל מיני נגיעות, על כן יש להשאיר את האמונה לקבלת אבות ואמונת חכמים, ומה שכתב רבנו בחיי: "מה שאני מבין בשכלי אקבל ומה ששכלי אינו משיג לא אקבל" — מדובר על מצב שהאמונה כבר נטועה בתוכו, ואז הוא מחזק אותה על ידי השכל.

מוחל יחל אותו הבורא להם באויר. פאָנאלו הייה הנה שום פנים לתחבולה לקצת זה, היו מקדימים אלה הפילוסופים הקדמונים והיו מכלפלים תלמידיהם בו, ומלמדים אותם החכמות והיו מספיקים להם, מהצטרף להתעסק בקנין ולבקש עזר מבני אדם,

מליון בני אדם — 600,000 גברים וכמספר הזה גם נשים, ובכל משפחה היה לפחות ילד אחד, וכולם אכלו רק מהמון.

פא. לא יתכן להסביר את ירידת המן באופן טבעי, כי אילו היתה יכולה להיות איזו שהיא תחבולה בעניין הזה, היו הפילוסופים, שהיו חכמים, משתמשים גם הם באותה תחבולה כדי לפרנס את משפחותיהם ותלמידיהם ללא עבודה או עזרה מהזולת כדי שיהיו פנויים ללימוד החכמה.

מופתי ה' — הרחבה

הרמב"ם (אגרת תחיית המתים פ"ו) כותב שהנס במהותו צריך להיות עראי, מפני שאם הוא מתמיד כבר לא ניכר שהוא נס, למשל — אם המטה שהפך לנחש היה נשאר כך, אף אחד לא היה זוכר שהוא היה פעם מטה. ההוכחה הכי גדולה לכך היא עצם החיים — כל תא קטן בגופנו הוא מופת עצום, אולם כיון שהנס הזה מתמיד האדם התרגל לכך. רבנו כותב שהמופת הגדול ביותר שנעשה לבני ישראל היה המן, שהתקיים במדבר במשך ארבעים שנה. וכך כותב גם **הרמב"ם** (מורה נבוכים חלק ג פרק ו) שהשהייה במדבר ארבעים שנה ומציאות המן שם בכל יום הן מן הפלאים הגדולים שנעשו לעם ישראל. **הראב"ע** (שמות טו, לה) מוסיף שהמן התייחד בניסים רבים שהיו בו ובהתמדתו ארבעים שנה.

מהותו של הנס

המשנה (אבות פ"ה מ"ה) אומרת: "עשרה דברים נבראו ערב שבת בין השמשות", וכן כתוב **בבראשית רבה** (ה, ה): "תנאין התנה הקדוש ברוך הוא עם הים שיהא נקרע לפני ישראל... ולא עם הים בלבד התנה הקדוש ברוך הוא, אלא עם כל מה שנברא בששת ימי בראשית... צייתי את השמש ואת הירח שיעמדו לפני יהושע... צייתי את העורבים לכלכל את אליהו... צייתי את האריות שלא יזיקו את דניאל". מכאן לומד **הרמב"ם** (בפירושו למשנה שם, שמונה פרקים פ"ה, מורה נבוכים חלק ב פרק כט) שהנס נשתל בטבע בזמן הבריאה, אולם הייחודיות של הנס הוא בתזמון, הרי אם הים היה נבקע לפני או אחרי הזמן בו היו בני ישראל צריכים להיכנס לים, בני ישראל היו מתים או שהמצרים היו עוברים את הים. וכן כותב **רבנו בחיי** (שמות יד, כז), וכן כותב **הכוזרי** (מאמר שלישי סעיף א): "כי המנהגים שנשתנו הם בטבע, מפני שהיה בחפץ הקדמון מותנה בהם ומוסכם עליהם מששת ימי בראשית". **והמהר"ל** (הקדמה שנייה לגבורות ה') כותב שגם לניסים יש סדר כמו שיש לטבע — "כמו שיש לעולם הטבע סדר מסודר נוהג על פי טבעו, כך יש לניסים סדר גם כן".

רבי שם טוב בן שם טוב בספר "אמונות" חלק על הרמב"ם וסבר שמי שאומר כך מכחיש את הנס. גם **רבי יוסף אלבו** (ספר העיקרים מאמר שני פרק ב) אינו מסכים עם הרמב"ם מפני שעל פי הרמב"ם נראה כאילו הקדוש ברוך הוא מוגבל, ואם אדם שהוא הרבה יותר מוגבל מן הקדוש ברוך הוא יכול לצבוע לוח שחור בצבע לבן, כל שכן שהקדוש ברוך הוא יכול לשנות את הטבע. **רבי מנחם המאירי** מיישב את שתי השיטות ואומר שאמנם הנס נקבע לפני כן, אך לא בטוח שיזוכר לניסים, כמו שבימי עזרא אם היו כולם עולים לארץ היו נעשים להם ניסים כמו אלה שנעשו בימי יהושע (ברכות ד), אם כן הנס אינו הכרחי, אלא נעשה רק ברצונו של הקדוש ברוך הוא כאשר האדם מגיע למעלה שהוא זכאי לניסים.

מדוע האמונה בניסים אינה נחשבת מעיקרי האמונה? כך שאלו רבי חסדאי קרשקש, תלמידו רבי יוסף אלבו ודון יצחק אברבנאל. רבי יוסף אלבו (מאמר ראשון פרק ב) ענה על כך שלא ניתן לקבוע את הניסים בתור עיקרים מפני שאם כך היו מאות עיקרים, והרי ראוי להפחית את מספר העיקרים ככל הניתן, ומשום כך הוא כתב את ספרו — ספר העיקרים בכדי להוריד את מספר העיקרים שכלול עשר לשלושה. אולם רבנו (מאמר 1 פרק ה) כתב שהאמונה בניסים זה דבר חשוב מאוד, ומי שאינו מאמין בתחית המתים יבוא בהמשך להכחיש את כל הניסים המוזכרים בתורה וימשיך להכחיש את עיקרי הדת עד שיצא מכלל ישראל, וכך מופיע במדרש תנחומא (נשא כח) ובבמדבר רבה (יד, ד), וכן כתב הרמב"ם במאמר תחית המתים.

ראשונים אחרים הדגישו את גדולתם של ניסים אחרים —

הכוזרי (מאמר ראשון סעיפים יא–יג, פ–טז) כתב שלעומת הפילוסופים המבססים את השקפתם על השגתם השכלית, ולכן יש להם בכל נושא כמה וכמה דעות, היהדות מיוסדת על מסורת שהקדוש ברוך הוא הוציא את עם ישראל ממצרים על ידי ניסים ועל ידי הניסים הללו השתרשה הדת והאמונה.

בנוסף על כך, מדגיש הכוזרי (מאמר ראשון סעיף טז) את מעמד הר סיני שבו שמעו כל ישראל את קול ה' והגיעה לעולם האמונה במציאות האל ובהיותו מדבר עם בני האדם, וכן כותב בעל העיקרים (מאמר ראשון פרק יח).

לעומתם סובר הרמב"ם (אגרת תימן, הלכות יסודי התורה פרק ח הלכות א–ג) שהמופתים ביציאת מצרים היו רק צו שעה על מנת להוציא את עם ישראל ממצרים, אבל למעמד הר סיני שבו שמעה אומה שלמה את דיבור ה' וראתה עין בעין את כבוד ה', היו שני תפקידים: 1. לחזק את האמונה בה' שלא תהיה נתונה לשינויים. 2. לאמת את נבואת משה רבנו, כפי שהתורה מדגישה (שמות יט, ט): "וגם כך יאמינו לעולם".

הרמב"ן (דברים ד, ט) כתב שמעמד הר סיני היה מאורע חשוב שזיכרו יישאר למשך דורות רבים, משום שלא כל יום רואים מראות כאלה ואבות אינם מוסרים שקר לבניהם.

רבי יוסף אלבו (מאמר ראשון פרק ב) שואל: מדוע התורה לא ניתנה לאבותינו שמדרגת קדושתם היתה גדולה הרבה יותר ממדרגת בני ישראל בשעת מעמד הר סיני? ועונה על כך שהקדוש ברוך הוא רצה שהתורה תתקבל בקהל רב משום שדבר שמתקבל ברבים הוא הרבה יותר חזק ואמין.

האם האדם צריך לסמוך על הנס או להשתדל?

שאל הרמב"ן (בראשית ו, יט): מדוע היה צריך נח לעשות תיבה גדולה, שהרי גם אם התיבה היתה גדולה מאד לא יוכלו להכנס בה כל בעלי החיים אלא בדרך נס? והשיב: "עשו אותה גדולה למעט בנס, כי דרך כל הניסים... לעשות כל מה שביד האדם לעשות, והשאר יהיה בידי שמים", וכן דעת הרמב"ם (מאמר תחית המתים): "כבר נודע כי אנחנו נברח מאוד משינוי סדר בראשית", וכן אומר רש"י (תענית כד: ד"ה אמר להו מעשה), וכן כתב רבנו בחיי (תחילת פרשת שלח), וכן כתב הרא"ם על רש"י (שמות טז, ב). בספר המספיק לעובדי ה' בערך 'ביטחון' כתוב: "כל התולה תקוותו בניסים בלבד ללא התקשרות נאותה, ללא התגלות, ללא הרגשה אלוקית לאמתה, ללא סיעתא דשמיא, הרי הוא מתאוה למה שלא מתאים לו, וחוטא בחוצפה המביאה לידי חילול ה', ואין ספק שיבא על עונשו", וכן אומר הראב"ע (בפירוש הקצר שמות יט, יז): "וכלל אומר, כל המפרש פירוש ויסתמך על פלא שאיננו בתורה ולא בדברי קבלה — איננו פירוש אמת". הכלי יקר גם כן כתב (שמות יג, א): "חייב אדם לעשות בדרך הטבע כל אשר יוצא בכוחו לעשות, ומה שיחסר הטבע ישלים הנס", וכן הרחיב הר"ן בדרשותיו.

³⁶ וְלֹא שִׁיחִיו הַמּוֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִסְכִּימִים עַל הָעֲנָן הַזֶּה וּמִסְפִּיק זֶה בְּתַנְאֵי כָּל הַגְּדָה נֶאֱמָנָה. וְעַם זֶה בְּשִׁחִיו אוֹמְרִים לְבְנֵיהֶם שְׁאֲנַחְנוּ עִמְדָנוּ בַּמִּדְבָּר מ' שְׁנָה אוֹכְלִים הַמֶּן וְלֹא הָיָה לוֹ שׁוּם עֵקֶר, הִיו אוֹמְרִים לָהֶם בְּנֵיהֶם: הִנֵּה אַתֶּם מְכַזְּבִים לָנוּ; אַתָּה פְּלוֹנִי הֲלֹא זֶה שְׂדֵךְ וְאַתָּה פְּלוֹנִי הֲלֹא זֶה גִּנְף אֲשֶׁר מֵהֶם הֵייתֶם תְּמִיד מִתְּפַרְנְסִים זֶה מֵה שְׁלֹא הִיו בְּנֵיהֶם מְקַבְּלִים מֵהֶם בְּשׁוּם פְּנִים. ³⁷ וְאָמְרוּ: הִישׁ אֱלוֹהַּ מִבְּלַעֲדִי, רוּצָה בּו שְׁמָא הֵייתֶם יְרֵאִים שִׁיחִיהָ קֶצֶת מֵה שֶׁהִגְדַּתִּי לָכֶם שֶׁהָיָה אוֹ קֶצֶת מֵה שֶׁהִגְדַּתִּי לָכֶם שִׁיחִיהָ אֵין כֵּן אִם הֵייתָה בְּרִיאָה מִבוֹרָא זּוֹלְתִי, וְשְׁמָא לֹא הֵייתִי יוֹדֵעַ כָּל מֵה שִׁיעֲשָׂהוּ, וְכִינּוּן שְׁאֲנִי אֶחָד דְּעַתִּי כּוֹלְלֵת כָּל מֵה שֶׁעֲשִׂיתִיו וּמֵה שֶׁאֲעֲשָׂהוּ. ³⁷ וְאָמְרוּ: וְאֵין צוֹר בַּל יִדְעַתִּי, נִכְנָסוּ בּו גְּדוּלֵי בְּנֵי אָדָם וְחֻכְמֵיהֶם, כִּי מִלַּת צוֹר נּוֹפְלֵת עַל גְּדוּלֵי בְּנֵי אָדָם, כְּאָמְרוּ (ישעיהו נא, א-ב): הַבֵּיטוּ אֶל צוֹר חֻצְבַתְּם וְאֶל מְקַבְּתָהּ בּוֹר נְקַרְתֶּם הַבֵּיטוּ אֶל אַבְרָהָם אַבִּיכֶם וְאֶל שְׂרָה תְּחוּלְלַכֶּם וְגו', וְעוֹד (תהלים פט, מד): אֵף תִּשָּׁב צוֹר חֲרָבוֹ וְלֹא הִקִּימְתוּ בַּמְּלַחְמָה. וְרוּצָה בּו כִּי אֵין חֻכֶּם וְאֵין גְּדוּל שְׁלֹא אֲדַעְהוּ, וְלֹא יִתְכַּן שִׁיחִיהָ לָהֶם טַעְנָה עֲלֵיכֶם בְּתוֹרַתְכֶם וְלֹא שׁוֹבֵר ³⁷ לְאֱמוּנַתְכֶם, מִפְּנֵי שְׂדַעְתִּי כּוֹלְלֵת הַכֹּל וְהוֹדַעְתִּי לָכֶם אוֹתוֹ.

³⁷ וְעַל הַדְּרָךְ הַזֶּה יִרְחַמְךָ הָאֵל, נִעֲיֵן וְנַחֲקֵךְ לְהוֹצִיא אֶל מֵה שֶׁהוֹדִיעֵנו אֱלֹהֵינוּ בַּמִּדְעַ וּבַהֲכַרְחַ, וְיִסְמַךְ לְשַׁעַר הַזֶּה שַׁעַר שְׁאֲנוּ צְרִיכִים לוֹ וְנֶאֱמַר בְּשִׁיחִיו דְּבְרֵי הַתּוֹרוֹת

37. שובר: ד"ר שכר.

פב. והראיה לנכונותו של סיפור המן היא, שבני ישראל היו עם קשה עורף והקשו על כל דבר קושיות, כפי שניתן לראות מן הסיפורים המופיעים בתורה, ולא יתכן שהיו מסכימים לומר שקרו להם הניסים הגדולים אם הם לא היו ולא נבראו. וגם אם נאמר שהם שיקרו, מדוע ילדיהם לא הכחישו את דבריהם ולא אמרו להם: אתם משקרים, הרי אתה התפרנסת מן השדה הזה, ואתה — מן הכרם הזה.

פג. נחזור לפסוק לעיל: "היש אלוה מבלעדי" — אילו היה אל נוסף, יכול להיות שלא הייתי יודע מה אותו אל עשה או יעשה והיה מקום לחשש, אך כיון שאני אל יחיד ואף אחד לא השתתף עמי בבריאת העולם אני יודע את העבר ואת העתיד.

פד. "ואין צור בל ידעתי" — המילה צור משמעותה אנשים גדולים וחכמים, כמו שנאמר (ישעיהו נא, א-ב): "הביטו אל צור חצבתם... הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם", וכן: "אף תשים צור חרבו ולא הקמותו במלחמה" (תהלים פט, מד), זאת אומרת שאין אף חכם שה' אינו מכיר ויודע, ולכן לא יתכן שיהיו חכמים שיביאו הוכחות וטענות שאין ליהדות תשובה עליהן. בזכות ההבטחות האלו אנו יכולים לחקור ולעיין ביסודות הדת, תוך שאנו מובטחים שלא תצא תקלה תחת ידינו.

הצורך בבניאים

פה. לאחר שהתברר שאדם חייב לעיין בעזרת שכלו ולברר את דברי התורה בדרך

מתקיימות בחקירה ובעיון הברור כאשר הגיד לנו אלהינו, מה אופני החכמה שהודיענו אותם מדרך הנבואה והעמיד עליהם מופתים ואותות הנראות לא המשפלות? ³⁷ אחר כך אשיב בעזרת האל התשובה השלמה. ונאמר מפני שידע בחכמתו כי המבקשים המוצאים במלאכת העיון לא ישלמו כי אם במדה מהזמן, כי אם ימחה אותנו בידיעת תורתו עליה, נעמד זמן בלא תורה עד שתשלם המלאכה ויתם העסק בה. ³⁸ ושמא רבים ממנו לא תשלם בו המלאכה בעבור חסרון שיש בו, או שלא ישלם לו להתעסק בה בעבור שיקוץ בה, או מפני שהספקות שולטים עליו ומבלבלים אותו, ושמרנו הבורא מכל אלו הטרחים כלם במהרה ושלח לנו שולחיו והגיד לנו בהגדה והראנו בעינינו אותות עליה ומופתים שלא התערב בהם ספק, ולא מצאנו דרך לדחותם, כמו שאמר (שמות כ, יט): אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם. ודבר עם נביאו בפנינו ושם זה מחייב להאמין בו תמיד, כמו שאמר (שם יט, ט): בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם. ³⁹ והתחייבנו מיד לקבל ענין התורה, וכל אשר נכלל בה כבר ³⁸ התקיים בעד המוחש והתחייב בקבולו כל מי שהגיד לו בראית ההגדה הנאמנת, כאשר אני עתיד לבאר. וצונו שנרצה לעיין במתון עד שיצא לנו זה בעיון ולא סרנו מהמעמד ההוא עד שנתקיימה טענתו עלינו, והתחייבנו להאמין בתורתו ממה שראו עינינו ושמעו אזנינו, ואם יארר הזמן למעיין ממנו עד שישלם עיונו לא יחש לזה, ומי שיתאחר בעבור דבר מונע מזה לא ישאר מבלי דת.

38. כבר: ד"ר כי כבר.

הלימוד והחקירה, יש לענות על השאלה: לשם מה יש צורך בנבואה ובאותות ובמופתים המאמתים את דבריה בדרך לא שכלית?

פז. התשובה היא, שהעיון על ידי השכל המביא את האדם למסקנה ברורה אורך זמן רב, ואם לא היינו מקבלים את יסודות הדת מאת ה' על ידי הנביאים, היינו נשארים הרבה זמן ללא דת עד שהיינו מגיעים למסקנה דרך השכל. לכן נתן לנו ה' תחילה את הבסיס, ועם הזמן אנו נחקור ונברר את הדברים בשכלנו.

פז. בנוסף לכך, רבים לא יצליחו להשלים את העיון ולהגיע לשום מסקנה, מפאת סיבות רבות — חוסר שכלם, חוסר סבלנותם, ריבוי ספקות וכו'. על כן הקל עלינו ה' ונתן לנו את הדברים על ידי הנביאים באותות ובמופתים שאין בהם ספק ואין דרך לדחות אותם, כמו שנאמר (שמות כ, יט): "אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם", ודיבר עם משה לפני עם ישראל על מנת שלא יהיו ספקות על נבואתו, כמו שנאמר (שם יט, ט): "בעבור ישמע העם בדברי עימך, וגם בך יאמינו לעולם".

פח. עם ישראל נעשה מחויב להאמין בה' ולשמור את התורה מיד, מפני שה' הוכיח לנו את אמינותה על ידי מופתים בהוכחות מוחשיות. בנוסף צויה אותנו ה' לעיין בדת בעיון מעמיק, ואפילו אם העיון ימשך שנים רבות איננו צריכים לדאוג מפני שיש לנו את הבסיס

ומי שיהיה מן הנשים או הנערים ומי שלא ידע לעין תהיה דתו שלמה לו ומגיע אליה, כי כל בני אדם שונים במדעים החושיים, ישתבח החכם המנהיג. ובעבור זה אתה רואה בתורה מקבץ בהרבה מקומות הנשים והבנים והאבות בזכרון האותות והמופתים.

³⁹ ואחר כן אמר בהקרבנות זה כמי ששקל מממונו אסף זוו, לחמשה לכל אחד כ'³⁹ זוו, ולששה אנשים לכל אחד ששה עשר זוו ושני שלישי זוו. ולשבעה לכל אחד ארבעה עשר זוו ושתי שביעיות. ולשמנה אנשים לכל אחד שנים עשר זוו ושלוש שמיניות. ולתשעה אנשים לכל אחד עשרה זווים ותשיעית. ורוצה לאמת אצלם במהרה מה שנשאר מן הכל, והוא אומר שהנשאר הוא ת"ק זוו וישים ראיתו על ממונו שקילת הממון, וכאשר ישקל אותו מהרה ומצאנו ת"ק זוו התחילו להאמין מה שאמר להם, ויש להם מתוך לדעתו מדרך החשבון כל אחד כפי השגתו⁴⁰ והבנתו, ומה שקורה לו מדרך מונע. וכמי שספר על חולה מהחולים בענין מעניני החלי והוא נותן במהרה עליו אות טבעית עד שיעמד הדורש אותה מדרך העיון על מבקשו. ³⁹ וראוי שנאמין עוד שהתורה היתה לבורא על בראיו קדם בני ישראל באותות ובמופתים נגלים, מי

39. כ': ד"ר כ' ב'. 40. השגתו: ד"ר השגחתו.

של הדת שניתן לנו על ידי הנביאים. הבסיס ניתן דווקא על ידי ניסים מוחשיים, כדי שכל העם יקבל עליו את הדת היהודית, ואף אחד לא יוכל לומר שהוא אינו מקיים את התורה משום שהוא אינו מבין, מפני שכל בני האדם שונים בהשגה החושית.

פט. רבנו נותן משל להקדמת הנביאים למלאכת העיון — אדם שיש לו אסף זוו, נתן לחמישה אנשים עשרים זוו לכל אחד, ולשישה אנשים עשר זווים ושני שלישי לכל אחד, ולשבעה אנשים חילק לכל אחד ארבעה עשר זווים ושתי שביעיות, ולשמנה אנשים שנים עשר זווים וחצי לכל אחד, ולתשעה אנשים עשרה זווים ותשיעית לכל אחד. כאשר הוא רוצה להראות להם כמה נשאר לו הוא יכול לשקול בפניהם את המטבעות שנשארו לו, אך אם הם רוצים לחשב לבד כמה נשאר, הם יכולים לשאול כל אחד כמה מטבעות הוא קיבל ולחשב לאט לאט, עד שיגיעו למסקנה שאותה הראה להם השוקל מיד — נשארו חמש מאות זווים. כך גם ה' נתן לנו את היהדות על ידי נביאיו — ללא כל מאמץ, אך אם אדם לא מאמין ורוצה לעיין לבד — הוא יכול לעשות זאת אלא שזה יקח לו הרבה מאוד זמן.

צ. משל נוסף — רופא יכול לזהות אצל חולה מחלה מסוימת תוך כמה דקות על ידי תסמיני המחלה, אך אדם אחר שאין לו את הניסיון של הרופא הנ"ל יצטרך לחקור הרבה מאוד זמן עד שיגיע למסקנה אליה הרופא הראשון הגיע במהירות בזכות חכמתו וניסיונו הרב.

צא. עוד לפני יצירת עם ישראל, נגלה ה' ליחידים — האבות, שם ועבר, מתושלח, חנוך וכו'. אדם שראה את ניסי ה' בעיניו — הוכח לו על ידי חוש הראייה, ומי שקבל זאת

שְׂרָאָה יֵשׁ עָלָיו טַעֲנָה בְּמָה שֶׁהִשִּׁיגוּ חוֹשׁ רְאוּתוֹ. וּמִי שֶׁהֶגְדּ לֹא יֵשׁ עָלָיו טַעֲנָה בְּמָה שֶׁהִשִּׁיגוּ חוֹשׁ שְׁמֵעוֹ. וְכִמּוֹ שֶׁאֲמָרָה תּוֹרָה עַל קְצָתָם (בראשית יח, ט): כִּי יִדְעֵתִי לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוָה וְגו'.

ז צִיּוּאֲסִמִּיךְ לְדַבְרִים אֵלֶּה מֵהַ שְׁעֵלָה בְּדַעְתִּי בְּסִבּוֹת, אֲשֶׁר הִפִּילוּ בְּכַפִּירָה וּבְכַזָּב וּבְרוּחַ מְהַאֲמַנֵּת הָאוֹתוֹת וְהַעֵיּוֹן בְּאֲמוֹנוֹת, כִּי אֲנִי רוֹאֶה מֵהֶם שְׁמוֹנָה, הֵם נִמְצְאוּ

בשמיעה — הוכח לו על ידי חוש השמיעה. התורה העידה רק על אחד — אברהם, ששמר על דרך ה', כמו שנאמר (בראשית יח, ט): "כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו...".

ז גורמי הכפירה

צב. רבנו מביא את כל הסיבות המונעות את בני האדם מללכת בדרך התורה, אף על פי שה' עשה ניסים גדולים שנראו בכל העולם.

נבואה — הרחבה

רבי יוסף אלבו (ספר העקרים, מ"ג פ"ה) מסביר את יכולת הנבואה: לאדם ישנם חמישה חושים — ראייה, שמיעה, ריח, טעם ומישוש. כשהאדם נולד הוא מרגיש על ידי החוש הגס ביותר — חוש המישוש, כשהוא גדל קצת הוא מבחין בעזרת חוש הטעם — הוא מסרב לאכול דברים מסוימים ומעוות את הפנים וכו', אחר כך הוא מבחין בחוש הריח בין ריח ערב לריח רע, לאחר מכן הוא מבחין בחוש השמיעה בקולות ולחנים, לאחר מכן הוא מבדיל בחוש הראייה — בתמונות ובהבדלים בין דבר לדבר. לאחר שהוא גדל, מתפתח אצל האדם הזיכרון (1), לאחר מכן הוא משתמש בשכלו להשגת דברים, הפשטתם והכללתם (2), אחר כך הוא מבחין בין עיקר וטפל, מוכרח ואפשר וכו' (3), ולאחר מכן הוא יוכל לשלב בין כל היכולות האלו (4). כל המעלות הללו תלויות בשכל האנושי, ואף אדם לא יכול לעבור לשלב החמישי, מפני שכולם ניהנו באותו שכל, אולם יש אנשים מסוימים שהתחדש אצלם כוח מיוחד שאי אפשר להסביר אותו — רוח הקודש, בדומה לילד שאינו יכול להסביר איך פתאום הוא מתחיל לדבר.

ריה"ל (בחורי מאמר רביעי סעיף א) מסביר, שלעומת בני אדם רגילים שרואים רק את החיצוניות, הנביא יכול לחדור לתוך משמעותם של הדברים — הנביא רואה בנבואתו מלך או שופט יושב על כיסא דין, והוא אמור להבין מהי משמעותם של המראות הללו.

מקום הנבואה

ריה"ל (בחורי מאמר שני סעיפים יב, יד) כותב שכמו שלכל צמח בעולם יש מקום שבו הוא גדל בצורה הטובה ביותר, וישנם עצים שגדלים רק במקום מסוים ואם ננסה לשתול אותם במקום אחר הם לא ייקלטו, כך גם הנבואה נקלטת במקום אחד בלבד — ארץ ישראל. אך כשם שגפן אינה יכולה לצמוח לבד אלא דרוש אדם שישתול אותה באדמה, ישקה אותה ויטפל בה, כך הארץ אינה מייצרת נביאים ללא תנאים בסיסיים הדרושים לכל נביא — קיום תורה ומצוות.

איך מגיעה הנבואה אל האדם?

רמב"ם (מורה נבוכים חלק ב פרק לב): ישנן שלוש השקפות בענין:

- א. דעת רוב העם — ה' בוחר את הנביא, והתנאי היחיד לפיו בוחר ה' את האדם לקבלת הנבואה הוא היותו אדם טוב, ואין עוד דרישות מעבר לכך.
- ב. דעת הפילוסופים — כל אדם יכול להיות נביא. הדרישה מן האדם היא להיות חכם, וככל שהוא יחכים יותר כך הוא יתחבר יותר למעלה ויקבל משם את הנבואה, ולכן כשאדם שהגיע לשלב הנבואה ירצה להתנבא — כך יקרה, מפני שהכל תלוי רק בו. לפיכך, אדם טיפש אינו יכול להיות נביא. כמו כן, לא יכול להיות שאדם ילך לישון בלילה בתור אדם רגיל ויקום בבוקר כשהוא נביא, מפני שהנבואה נקנית על ידי לימוד חכמה במשך זמן רב.
- ג. הדעה השלישית היא דעת האמת — רק אדם שהשלים את עצמו בכל המעלות יכול לזכות לנבואה, אך ה' מנבא רק את מי שהוא ירצה ואיך שהוא ירצה, ויתכן שהאדם יתכונן רבות ולא יצליח להתנבא, כדוגמת ברוך בן נריה שירמיה הכשיר ולימד אותו לכך והוא לא הצליח להתנבא, כמו שנאמר: "יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי".

התנאים להתנבאות

נדרים (לח): "אמר רבי יוחנן: אין הקדוש ברוך הוא משרה שכיתנו אלא על גבור ועשיר וחכם ועניו". **רמב"ם** (הלכות יסודי התורה ז, א וכן כתב באיגרת תימן): הנביא צריך להיות חכם גדול, גיבור במידותיו, ויצרו אינו מתגבר עליו בשום דבר שבעולם, עשיר, בעל דעה רחבה ונכונה עד מאוד והוא מתקדש והולך ופורש מדרכי העם. וכן כתב ר"ת (ספר הישר, שער חמישי). **הרמ"ק** (שיעור קומה פרק טז) מסביר שהנביא צריך להיות גיבור, עשיר וחכם לא רק במונח הפשוט אלא גם במונח המובא במסכת אבות, למשל — הדרישה שהוא יהיה עשיר אין כוונתה שיהיה לו הרבה כסף אלא שהוא יהיה שמח בחלקו.

הרמב"ם ממשיך: גם לאחר שאדם מילא אחר כל התנאים, קבלת הנבואה אינה תלויה בו אלא בה', אם הוא רוצה הוא ינבא את הנביא ואם לא הוא לא ינבא. הוא מביא לכך הוכחה את ברוך בן נריה שהעיד על עצמו (ירמיה מו, א): "יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי" — הוא מילא אחר הדרכותיו של ירמיהו וקיווה להתנבא אך לא הצליח, וה' עונה לו על ידי ירמיה (שם ה): "ואתה תבקש לך גדולות, אל תבקש..." — אל לך לבקש להתנבא, מפני שאם ה' אינו רוצה שתתנבא, לא תזכה לנבואה. וכן הרמב"ם מביא בהלכות יסודי התורה (ז, ה): "אלו שהם מבקשין להתנבא הם הנקראים בני הנביאים, ואע"פ שמכוונים דעתם אפשר שתשרה שכיה עליון ואפשר שלא תשרה".

איך הנביא יודע מתי הוא מתנבא?

רבי חסדאי קרשקש (אור ה' מאמר ב כלל ד פרקים ב, ד) אומר שכמו שהאדם יודע מתי הוא ער ומתי הוא ישן, כך הנביא יכול לדעת מתי הוא סתם חולם חלום ומתי הוא מתנבא, וכן — ככל שהנביא גדול יותר כך גם הניסים שהוא עושה גדולים יותר, כמו שמשנה רבינו עשה ניסים גדולים יותר בריבויים, פרטומם והתמדתם מן הניסים שעשו שאר הנביאים. כך כתב גם רבי יוסף אלבו (ספר העיקרים מאמר שלישי פרק ז).

מהי תכלית הנבואה?

רבי יוסף אלבו (ספר העיקרים מאמר שלישי פרק יח): ה' מנבא נביאים בכדי שיעזרו וידריכו את עם ישראל, כמו שה' אומר למשה (שמות לב, ז): "לך רד כי שיחת עמך" ופרשו חז"ל (ברכות לב): "רד מגדולתך, כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל, ועכשיו ישראל חטאו — אתה למה לי?".

הַרְבֵּה. תַּחֲלָתָם כִּבְד הַטָּרַח עַל טֹבַע בְּנֵי אָדָם, וּכְאֲשֶׁר יִרְגִישׁ הַטֹּבַע בְּעֵינָיו שְׂבָא עָלָיו לְחֹזֵק אוֹתוֹ וּלְאִמְצוֹ בְּרָאִיָּה וּמִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ בְּעֵינָיו הַתּוֹרָה הוּא בּוֹרַח וּמִפְחָד מִזֶּה. וּבְעֵבֹר זֶה אֵתָהּ רוֹאֶה הַרְבֵּה בְּנֵי אָדָם אוֹמְרִים: הָאֲמַת כִּבְדָּה. וּמֵהֶם אוֹמְרִים: הָאֲמַת מְרָה. וְהֵם רוֹצִים בְּחֵרוֹת וּבּוֹרְחִים מִמֶּנָּה, וְעַלֵּיהֶם אָמַר הַכְּתוּב (יחזקאל יא, טו): רַחֲקוּ מֵעַל ה' לָנוּ הִיא נִתְּנָה הָאָרֶץ לְמוֹרָשָׁה. וְלֹא הִבִּינוּ הַפְּתָאִים כִּי אִם יִלְכוּ לְרֹצוֹן הַטֹּבַע בְּבָרְחָם מִהָעֵמֶל וְהִיגִיעָה יִשְׁאָרוּ רַעֲבִים וְנִעֲנִים בְּבִטּוֹל הַזֶּרַע וְהַבְּנִיָּן.⁴¹ וְהַשְּׁנִיָּת הַסְּכָלוֹת⁴¹ הַגּוֹבֶרֶת עַל רַבִּים מֵהֶם וְהוּא מְדַבֵּר בְּלִשׁוֹן הָאֲוֹלָת וְחוֹשֵׁב בְּלִבּוֹ הַעֲצָלָה וְאוֹמֵר מִבְּלֵי מַחְשָׁב, אֵינְךָ דָּבָר, וְכֵן בְּמִצְפּוֹנֵנוּ. וּבְאֵלָּה הוּא אוֹמֵר (הושע י, א): כִּי עָתָה יֹאמְרוּ אֵינְךָ מֶלֶךְ לָנוּ כִּי לֹא יִרְאֵנוּ אֵת ה' וְהַמֶּלֶךְ מִה יַעֲשֶׂה לָנוּ. וְאִינֶם חוֹשְׁבִים כִּי כְּאֲשֶׁר הֵם מְדַבְּרִים בְּקִצְתַת הָאֲוֹלָתוֹת הָאֵל וְהַגְּבוּהוֹת יְמוֹתוֹ וְיֹאבְדוּ.⁴² וְהַשְּׁלִישִׁית נִטּוֹת הָאָדָם לְמִלְאֵת תְּאוּוֹתָיו בְּמִאֲכָל וּמִשְׁתֵּה, וּמִשְׁגָּל, וּבְקִנְיָן, וְהוּא מְמַהֵר לַעֲשׂוֹת זֶה בְּזִרְיוֹת בְּלֵי מַחְשָׁבָה, וּבְהֵם אוֹמֵר הַכְּתוּב (תהלים נג, ב): אָמַר נָבֵל בְּלִבּוֹ אֵינְךָ אֱלֹהִים וְגו'.

וְלֹא חָשַׁב כִּי כְּאֲשֶׁר יַעֲשֶׂה זֶה בְּחֻלּוֹ וּבְבִרְיָאוֹתוֹ וְיֹאכֵל כָּל מַה שִׁתְּאוּוֹה, וְיִשְׁגַּל כָּל אֲשֶׁר יִמְצָא, יְמוֹת וְיֹאבְדוּ.⁴³ וְהַרְבִּיעִית הַקִּיצָה בְּעֵינָיו וּמַעוֹט הַתִּישְׁבוֹת בְּעַת הַשְּׁמַע

41. הסכלות: ד"ר הסתכלות.

הַמְּנִיעָה הַרְאֵשׁוֹנָה — קִשָּׁה לֹאֲנָשִׁים לְהַתְּמוּדָד עִם הָאֲמַת, לִכֵּן הֵם אוֹמְרִים בִּישׁוּיִים כַּגּוֹן: 'הָאֲמַת כִּבְדָּה', 'הָאֲמַת מְרָה'. וְאִף שֶׁהֵם יוֹדְעִים שֶׁהֵם טוֹעִים וְהוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ לֹא נְכוֹנָה, הֵם מִמְּשִׁיכִים בְּדֶרֶךְ הַזֹּאת מִפְּנֵי שֶׁקִּשָּׁה לָהֶם לִלְכַת בְּדֶרֶךְ אַחֶרֶת — דֶּרֶךְ הָאֲמַת, וְזֹאת מִשׁוּם שֶׁהִיא מִצְרִיכָה הַרְבֵּה עֲבוּדָה וְעֵמֶל, וְהָאָדָם מִטֹּבְעוֹ עֲצֵל. וְעַל כֵּךְ אָמַר יְחֻזְקָאֵל הַנְּבִיא (יא, טו): 'רַחֲקוּ מֵעַל ה' לָנוּ הִיא נִתְּנָה הָאָרֶץ לְמוֹרָשָׁה' — כְּלוֹמַר אֲנָשִׁים מִתְּרַחֲקִים מֵה' וְחוֹשְׁבִים שֶׁהָאָרֶץ כִּבְר נִתְּנָה לָהֶם לְמוֹרָשָׁה וְתִשָּׂאֵר בִּידֵם גַּם אִם לֹא יַעֲבֹדוּ אֵת ד' אֲלֵא יִלְכוּ בְּדֶרֶךְ הַטֹּבַע.

צג. הַמְּנִיעָה הַשְּׁנִיָּיָה — אֲנָשִׁים שִׁיכּוֹלְתָם הַשְּׁכֵלִית מוּגַבֶּלֶת מְזוֹלְזִים בְּד' וְחוֹשְׁבִים שֶׁהוּא אִינּוֹ יוֹכֵל לְהַעֲנִישׁ אוֹתָם, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב (הושע י, א): 'כִּי עָתָה יֹאמְרוּ אֵינְךָ מֶלֶךְ לָנוּ כִּי לֹא יִרְאֵנוּ אֵת ה' וְהַמֶּלֶךְ מִה יַעֲשֶׂה לָנוּ'. הֵם אִינֶם נוֹתְנִים אֵת דַּעְתָּם שֶׁאִם הֵם הִיוּ מְדַבְּרִים כֵּךְ כְּלִפֵּי מֶלֶךְ בָּשָׂר וְדָם הוּא הִיָּה הוֹרֵג אוֹתָם, כֹּל שֶׁכֵּן כְּאֲשֶׁר מְדַבְּרִים כֵּךְ כְּלִפֵּי ה' הַיּוֹדֵעַ מַחְשְׁבוֹת בְּנֵי אָדָם.

צד. הַמְּנִיעָה הַשְּׁלִישִׁית — הָאָדָם רוֹדֵף כֹּל הַזְּמַן אַחֵר דְּבָרִים חוֹמְרִיִּים לְמִלְאֵת אֵת תְּאוּוֹתָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חו"ל: 'מִי שִׁישׁ לוֹ מִנָּה רוּצָה מֵאֲתִיִּים', וְהַדְּבָר נִכּוֹן בְּכֹל שִׁטְחֵי הַחַיִּים — מִמּוֹן, אוֹכֵל, נָשִׁים וְכו'. אֲנָשִׁים לֹא חוֹשְׁבִים עַל כֵּךְ שֶׁכְּאֲשֶׁר עוֹשִׂים מִה שְׂרוּצִים לֵלֵא גְבוּלוֹת, הַדְּבָר פּוֹגַע בְּבִרְיָאוֹת שְׁלֵהֶם, וְעַל אָדָם כֹּזֵה אָמַר דוֹד הַמֶּלֶךְ (תהלים נג, ב): 'אָמַר נָבֵל בְּלִיבּוֹ אֵינְךָ אֱלֹהִים הַשְּׁחִיתוֹ וְהַתְּעִיבוֹ עֲלֵיָהּ אֵינְךָ עוֹשֶׂה טוֹב'.

צה. הַמְּנִיעָה הַרְבִּיעִית — אֲנָשִׁים חֲסֵרֵי סְבִלְנוֹת מִתְּחִילִים לְחַקּוֹר וּלְלַמּוֹד, אֵךְ מֵהֵר מֵאוֹד הֵם

והמחשב ומספיק לו המזער ויאמר: כבר עינתי ולא יצא לי פי אם זה, ובקהם אמר הכתוב (משלי יב, כז): לא יחרך רמיה צידו וגו'. ופרוש רמיה הקץ לא יגיע להפצו, ולא ידעו פי אם ינהגו בזה בענין תאוותם לא תשלם להם. ^צוהחמישית עזות וגאונה שגוברים על האדם, ולא יודה כי יש חכמה נעלמת ממנו ולא מדע עמד לפניו, ובקהם אמר הכתוב (תהלים י, ד): רשע כגבה אפו בל ידרש וגו', ולא הרגיש כי הטענה הזאת לא תועילהו בעשות טבעת ולא בכתיבת אות. ^צוהששית מלה שישמענה האדם בשם אחד מן המכחישים והגיעה אל לבו ותמחצהו ויעמד כל ימיו במחצו, ^צובו אומר (משלי יח, ח): דברי נרגן כמתלהמים וגו', ולא חשב כי אם לא יגן על עצמו מהחם והקר יביאוהו אל המות. ^צוהשביעית ראיה חלושה שמע אותה מאחד מן המיחדים והוא חושב כי הכל הוא בן ויהיו משחקים עליהם ומלעיבים בהם, ולא העלה במחשבתו כי

חושבים שהם מיצו את העניין ואומרים לעצמם: עיינו מספיק בעניין הזה והגענו למסקנות המתבקשות, ואז הם עוברים לעסוק בעניין אחר. על אנשים כאלה אמר שלמה המלך (משלי יב, כז): "לא יחרך רמיה צידו והון אדם יקר חרוץ". את המילה "רמיה" מסביר רבנו כקוצר רוח, ועל כן פירוש הפסוק הוא — אדם חסר סבלנות אינו יכול לרכוש ממון, מפני שההון נרכש על ידי חריצות.

צו. המניעה החמישית — הגאווה — אנשים חושבים שהם הכי חכמים בעולם ומשום כך הם אינם מעמיקים בלימוד אמונה, ועליהם אמר דוד המלך (תהלים י, ד): "רשע כגובה אפו בל ידרוש אין אלוהים בכל מזימותיו".

צז. המניעה השישית — אנשים שומעים דברי כפירה הנכנסים ללב ואינם יוצאים ממנו גם לאחר הרבה שנים. על כן חייב כל אדם ללמוד אמונה בכדי שאם הוא יתקל בדברי כפירה הוא יוכל להתמודד איתם ולגבור עליהם, בדומה לגוף האדם שדרושה לו מערכת חיסונית תקינה על מנת שיוכל להתגבר על מחלות.

צח. ועל כך אמר שלמה המלך (משלי יח, ח): "דברי נרגן כמתלהמים, והם ירדו חדרי בטן" ופירש שם רבנו: "כפי שאנו רואים שנרגן זורק את דבריו — אם עשו רושם, ואם לאו — הופך אותם לשחוק" — אנשים אומרים פעמים רבות דברים ריקים מתוכן מתוך מחשבה שאם השומעים יקבלו את אותם דברים — מה טוב, ואם לא — הם יאמרו שאמרו זאת בצחוק.

צט. המניעה השביעית — לפעמים אדם מקשה קושיות על התורה, ומשיבים לו בתירוץ חלשים מאוד שאינם נראים אמיתיים, ולכן הם מצירים לעצמם את כל היהדות כאותם תירוץ חלשים. בדומה לכך מסופר בדברי הימים ב (ל, י) שחזקיהו המלך שלח שליחים לכל ישראל לבוא אל בית המקדש ולעשות את הפסח, וכשהשליחים הגיעו אליהם "ויהיו משחיקים עליהם ומלעגים בהם". רבנו מסביר שהם צחקו עליהם לא מפני שהיתה בעיה בשליחות עצמה אלא מפני שהשליחים לא ידעו לדבר כראוי ודבריהם לא התקבלו על לב השומעים כדברים נכונים. כך גם כאן — ביהדות ישנן תשובות מספקות לכל השאלות, אך פעמים רבות הבעיה היא של אותם אנשים המנסים לענות תשובות ובמקום לעזור הם

סוֹחֵר הַבְּגָדִים הַיְקָרִים אִם אֵינְנוּ בָקִי בַקְפוּלָם לֹא יַפְחִית זֶה הַבְּגָדִים מְאוּמָה. וְהַשְּׂמִינִית אָדָם שֵׁשׁ בֵּינוּ וּבֵין קֶצֶת הַמִּיָּחָדִים שֶׁנֶּאֱמָר וּמִבִּיאָו זֶה עוֹד לְשָׂנֵא אֱלֹהֵיו, וּבָהֶם הוּא אוֹמֵר (תהלים קיט, קלט): צִמְתַּתְנִי קִנְאָתִי כִּי שִׁכְחוּ דְבָרֶיךָ צָרִי, וְלֹא יָדַע הַפְּסִיל שֶׁשׁוֹנֵאוֹ לֹא יוּכַל לְהִגִּיעַ מִמֶּנּוּ מַה שֶׁהִגִּיעַ הוּא מֵעֲצָמוֹ, כִּי אֵין בִּיכְלֵת מִשְׁנֵאוֹ לְהַתְמִיד עֲלָיו הָעֲנוּי הַמְּכַאֵב עֲדֵי עַד. ^{קפ} אֲךָ מִי שֶׁהִיָּה מְנַהֵג חֲלוּף הַדְּעוֹת, בְּאֶשֶׁר חָשַׁב בְּפִסְטוּקִים מִהַמְּקָרָא, וְרָאָה בָהֶם מַה שֶׁהִרְחִיקוּ אוֹ שֶׁהִתְפַּלֵּל לְאֱלֹהֵיו וְלֹא עָנָהוּ וְשָׂאֵל מִמֶּנּוּ וְלֹא נָתַן לוֹ. אוֹ שֶׁרָאָה רְשָׁעִים שְׁלֹא נָקָם מֵהֶם. אוֹ שֶׁהִיָּה תַמְיָה אִיךָ תַעֲמֹד לְכוּפְרִים מַלְכוּת, אוֹ שֶׁרָאָה הַמּוֹת אוֹסֵף אֶת הַבְּרִיּוֹת וְכוּלֵל אוֹתָם, אוֹ שֶׁעֲנִין הָאֲחָדוֹת וְהַנְּפֹשׁ וְעֲנִין הַגְּמוּל וְהַעֲנֵשׁ לֹא עָלָה בְּשִׁכְלוֹ. אֲלֵה כֻּלָּם וְהַדּוּמָה לָהֶם אֲנִי עֲתִיד לְזַכֵּר כֹּל אֶחָד מֵהֶם בְּמֵאֵמֶר אֲשֶׁר הוּא מִמֶּנּוּ, וּבְשֶׁעַר הָרְאוּי לוֹ, וְאֲדַבֵּר עֲלָיו כְּפִי הַיְכִלֵת, וְאֶקְוֶה שֶׁאֲגִיעַ בוֹ אֶל תְּקוּת הַמְּנַהֲגִים בְּזֶה בְּעֶזְרַת ה'.

פ ^{קכ} וְכִבְּאֶשֶׁר הִגִּיעוּ הַדְּבָרִים עַד הַנְּהָ, אֲנִי רוֹאֶה לְזַכֵּר עֲנִין הַסֵּפֶר וּמְסַפֵּר מֵאֵמֶרָם, וְאַחֵר כֶּךָ אֶחָל לְבִאֵרָם, וְאֶקְדִים בְּהַתְחַלְתָּם זְכוּרֹן מַה שֶּׁבֵּא בְּדַבְרֵי הַנְּבִיאִים, וְאַחֵר כֶּךָ אֶבִּיא עֲלֵיהֶם הַמוֹפְתִים הַמְּשַׁכְּלִים בְּאֶשֶׁר הַקְּדַמְתִּי.

הורסים. הדבר דומה לרוכלים המחזיקים אריגים משובחים אך הם אינם יודעים לקפל אותם כראוי — העובדה שהרוכל גרוע אינה הופכת את האריג עצמו לפחות איכותי.

ק. המניעה השמינית — ישנם אנשים השונאים אחד מן המאמינים ומשום כך הם שונאים גם את היהדות. על אנשים כאלה אומר דוד לה' (תהלים קיט, קלט): "צמתתני קנאה כי שכחו דבריך צרי" — אויבי שוכחים אותך מפני שהם שונאים אותי. אותם אנשים אינם מבינים שהנזק שהם מביאים על עצמם — עזיבת ד' והעונשים הבאים בעטיה — גדול הרבה יותר מהנזק שאויביהם יכולים לגרום להם.

קא. אמנם יש עוד סוגים רבים מאוד של שאלות שאנשים שואלים את עצמם ולכן הם עוזבים את הדת, כגון: המפרש פסוקים בצורה לא נכונה ודבר ה' נראה לו חסר הגיון, המתפלל לאלוקיו ולא נענה, הרואה רשעים העושים ככל העולה על רוחם ואינם נענשים, הרואה ממשלה של כופרים הממשיכה להתקיים, הרואה את מלאך המוות הפוגע בצדיקים וברשעים ללא הבחנה, אדם התופס בצורה מוטעית מושגים ביהדות כגון: אחדות הבורא, הנפש, השכר והעונש ורואה דברים רבים הסותרים מושגים אלה. לכל סוגי השאלות הללו יתייחס רבנו בע"ה בהמשך הספר ויתן תשובות לכל השאלות האלה.

ח סדר הספר

קב. סדר הספר הוא: המאמר הראשון — שהעולם נברא ומחודש ולא נצחי, נברא על ידי בורא, "יש מאין". המאמר השני — אחדות הבורא. המאמר השלישי — בירור עניין המצוות וחלוקתן. המאמר הרביעי — הבחירה החופשית. המאמר החמישי — עשרת סוגי האנשים שיש ביהדות. המאמר השישי — הנפש והמוות. המאמר השביעי — תחיית המתים. המאמר השמיני — הגאולה. המאמר התשיעי — הגמול והעונש בעולם הבא. המאמר העשירי — ההנהגה הראויה לאדם בעולם הזה.

ואמר כי כל מאמרי הספר הזה עשרה. המאמר הראשון בשהעולם וכל אשר בו מחדש. המאמר השני בשהבורא אחד. המאמר השלישי בשיש לו צווי ואזהרה. המאמר הרביעי בעבודה והמרי. המאמר החמישי בזכיות ובחובות. המאמר הששי בנפש ובענין המות ומה שאחריו. המאמר השביעי בתחית המתים. המאמר השמיני בגאלת בני ישראל. המאמר התשיעי בגמול והענש. המאמר העשירי במה הוא הטוב לאדם שיעשהו בעולם הזה.

^קואחל בכל מאמר במה שהוא לו ממה שהודיענו אלהינו, ובמה שמחזקו מן המשכל, ואחר כן אסמיק לו מי שנטה אליו, ומי שחלק עליו ממי שהגיע אלי, ואזכר מה שיש לו מן הדברים ומה שיש עליו מן התשובות, ואחר כך אחתם בראיות הנבואה אשר לענין ההוא אשר לו המאמר. ומהאלהים אשאל להישירני וכל מי שמעין בו, ולהגיעני אל תאותי, בעדו וחסידיו והוא שומע קרוב. נשלמה ההקדמה.

קג. בכל נושא יובאו תחילה הפסוקים הנוגעים אליו, לאחר מכן יוסבר ההיגיון. אחר כך יוזכרו הדעות הסוברות כפי שהוסבר והדעות החולקות על כך. נביא את טענות החולקים ואת התשובות שיש להשיב עליהן. לבסוף נחתום את המאמר על ידי ציטוט הנבואות הנוגעות אל הנושא.